

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Anne-Helene Michelsen: Bag de gamle døre i Åbenrå II

Åbenrå i 1700-tallet

Jens Heltoft: Tre breve fra Angel

Johs. Hoffmeyer: Teaterliv i Tønder i 1920'erne

Sagt og skrevet

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

MARTS

3 · 1978

54. ÅRGANG

Hvornår var det nu, det var - i Sønderjysk Månedsskrift

at Martin N. Hansen skrev om Forventingens glæde,
at Troels Fink skrev om Den danske, den tyske og den »sidste« slesviger,
at Joh. Hvidtfeldt skrev om Da Historisk Samfund blev lavet om,
at Morten Kamphövener skrev om Hvad er en hjemmetysker?
at Hans Neuman skrev om Udgravning med traktor,
at Erik Molkte skrev om Et makabert rune-brev,
at Hans Sølvhøj skrev om Tyskland og Danmark, fordomme og virkelighed,
at Eskild Bram skrev om Sønderjylland og EF, Urban Schrøder om, hvordan man opnår djævelens hjælp i vanskelige sager, H. V. Gregersen om Det hellige blod til Lysabild, F. S. Grove-Stephensen om Frederik IV og den hovedløse høne eller der stod en artikel om mange, mange andre saglige og muntre emner.

Svaret findes i

Indholdsfortegnelse til Sønderjysk Månedsskrift 1945–1974.

Udarbejdet af overbibliotekar Niels H. Kragh Nielsen.

Pris 30,- kr. For abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift og medlemmer af Historisk Samfund kun 20,- kr.

**Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland, Landsarkivet.
6200 Åbenrå. Telefon 04 62 46 83.**

Haderslev Museum

I foråret og sommeren 1978 sker følgende på Haderslev Museum:

Afganistan. I salen i stueetagen står en stor særudstilling om AFGANISTAN fra 7/3 – 21/5. Udstillingen er åben mandag – lørdag 10 – 16,30, tillige onsdag 19,30 – 21,30, søndage fra 13 – 16,30. Der er lukket 2. pinsedag.

I tilknytning til udstillingen vises lysbilleder og film i klasse/mødelokalet ved siden af salen. Onsdag den 12/4 kl. 20 fortæller etnografen Birthe Frederiksen om afganske bryllup'er og afganske kvinder.

Lørdag den 15/4 kl. 15 vises film om Afganistan i dag.

Søndag den 16/4 kl. 15 vises film om Afganistan i dag.

Onsdag den 26/4 kl. 20, Holger Kapel: Lysbilledforedrag om »Mit arabiske eventyr«.

Billedhuggeren og amatørarkæologen Holger Kapel har deltaget i de danske arkæologiske ekspeditioner til Golfen, og specialiseret sig i stenalderen i oliestaten Quator.

Sommerudstillingen i salen bliver i år 16/6 – 30/7:

Billedhuggeren Robert Jacobsen og hans verden.

Udstillingen viser hans **skulptur og ældre grafik.**

Historisk Samfund for Sønderjylland

indbyder til foredragsserie med lysbilleder af museumsdirektør, mag. art. Hans Lassen, Den gamle By, Århus:

Borgerhuset i Kongeriget sammenlignet med Sønderjylland

tirsdag den 4. april 1978 kl. 20: Sønderborg slot, foredragssalen,

onsdag den 5. april 1978 kl. 19,30: Haderslev Museum, Dalgade 7,

torsdag den 6. april 1978 kl. 19,30: Dansk Centralbibliotek, Flensborg,

fredag den 7. april 1978 kl. 20: Tønderhus,

lørdag den 8. april 1978 kl. 15: Landsarkivet i Aabenraa. Haderslevvej 45.

Flensborg Bymuseum

Udstilling 19. marts – 9. april 1978.

Fotoudstilling af Joachim Thode: Kultur-Landskabet.

Franciska Clausen. F. i Åbenrå 7.1.1899.

Bag de gamle døre i Åbenrå II

AF ANNE-HELENE MICHELSEN,

I næste måned, den 26. april, åbnes Franciska Clausens store, retrospektive udstilling i Det danske Hus i Paris. Det er Kulturministeriet, der står som indbyder, og i denne forbindelse melder spørgsmålet sig om fremtiden for de mange arbejder, som stadig er i Franciska Clausens eje.

Fysioterapeut Anne-Helene Michelsen kigger denne gang ind i Vestergade nummer 8, Franciska Clausens hjem siden barndommen, og tegner et hverdagsportræt af den kendte kunstnerinde, som endnu ikke er fundet frem til et svar på spørgsmålet.

Tirsdag den 7. februar, en kold vintereftermiddag, stod jeg foran det gamle pompøse hus Vestergade nr. 8 og kiggede på årstallet »Anno 1900« over døren. Klokken var 15, det tidspunkt, der var aftalt mellem patienten og mig, hvor jeg måtte komme og give en behandling for en luxeret skulder. I min taske havde jeg en »Trisse«, som lige havde været udlånt til en anden patient, der havde haft brud på højre overarm. Nu skulle trissen sættes op hos næste patient.

Denne havde for en måned tid siden haft det uheld at gå igennem et gammelt gulv i den nederste lejlighed i ejendommen nr. 8. Lejefolkene var flyttet, og nu skulle en elektrisk ledning fornyes. Husets ejer, altså min patient, ville netop advare elektrikereren mod et svagt sted i gulvet, da uheldet skete for hende selv, og hun sank ned i gulvet med det ene ben, faldt derpå forover og som en buldozer (patientens eget udsagn) frembragte et stort aflangt hul i gulvet.

Håndværkeren stod heldigvis uskadt og kunne række en hjælpende hånd. Ved fælles anstrengelser kom husejersken op af hullet, blev anbragt på et sikkert sted, og der blev telefoneret efter læge. Kort efter indfandt patienten sig på sygehuset til røntgenfoto-grafering med indlæggelse til følge.

Sygehusopholdet varede i tre uger. Patienten var sluppet med højre skulder af led med dertil hørende smerter og gener, men de skulle jo bare fortage sig. Det kan nu tage lang tid, førend det sker, og det er ikke let at klare optræningen selv; det er lettere, når en anden person kommer og observerer og behandler. Den omtalte »trisse« skulle nu hjælpe med den daglige lille træning.

Jeg fandt min patient helt oppe i lejligheden i tagetagen. Den gammeldags drejedørklokke skringlede højt og lydeligt. Lidt efter hørte jeg trin, og døren blev forsigtigt åbnet med ordene: »Oh, pas på, mon De kan komme frem for alt mit skrammel? Jeg har været ved at rydde lidt til side.« »Sagtens«, svarede jeg og kom ind i en mørk gang, hvor

døren stod på klem til badeværelset, hvorfra lyset kom, så jeg kunne se, at jeg befandt mig mellem malerpotter-rekvisitter – malerier – skitser – staffeli – tidsskrifter – m.m.

Nu kom vi ind i stuen, som havde to store vinduer mod nord og udsigt over en stor ny asfaltparkeringsplads fyldt med nye biler. Hist og her stod et gammelt træ, en rødbøg, et kastanjetræ, de sørgelige rester fra den gamle, herskabelige have, der engang for bandt to store velstandshuse fra århundredeskiftet. Det ene lå på Storetorv, det andet var Vestergade 8. I haven fandtes et »Venustempel«, som blev fjernet ved oprettelsen af parkeringspladsen, og et andet lysthus af træ (som blev overladt til en nabo); nu står kun enkelte gamle træer tilbage, men de vil ikke rigtig trives, siger Franciska Clausen, idet vi ser ud over pladsen, som før var hendes barndomshave.

På den modsatte væg i stuen står en olie-kamin, som brænder dag og nat, så der er dejligt varmt i kunstnerstuen. Ved siden af står en moderne designet seng med et græsgrønt tæppe op mod østvæggen et stort staffeli og til venstre derfor en »rokokostol«, Der sidder »ofrene«, når de skal males.

På stolen ligger flere papirer og blade, samt nogle fotografier af det sidste maleri af Dronning Margrethe, som Franciska Clausen netop har færdiggjort i december. Afsløringen blev festligholdt den 10. januar i Livgardens vagtlokaler på Amalienborg – maleriet var en bestilling fra gardisterne. Franciska Clausen måtte desværre sende afbud til festen på grund af sit sygehusophold. Nu får jeg maleriet nærmere forklaret, bliver gjort opmærksom på flere detaljer i farvevalget, i opstillingen og klædedragten. På dronningens frisure og øjenomgivelser. Maleriet er en fin gengivelse af vor dronning, der sidder i en afslappet, naturlig stilling, i en enkel klædedragt uden smykker og diadem. Maleriet er indrammet af en bred guldramme prydet med en lille krone foroven. Dette portrætmaleri gør Franciska Clausen ære. Mod

Fra venstre: Franciska Clausen, Karen Michelsen og Marie Jacobsen fotograferet af værtinden Anne-Helene Michelsen februar 1978.

vestvæggen i stuen står et lille bord og et par stole, alle tre møbler fyldt med små akvareller – collager – tidsskrifter – breve – ja, også på gulvet ligger der gode og mindre gode ting mellem hinanden.

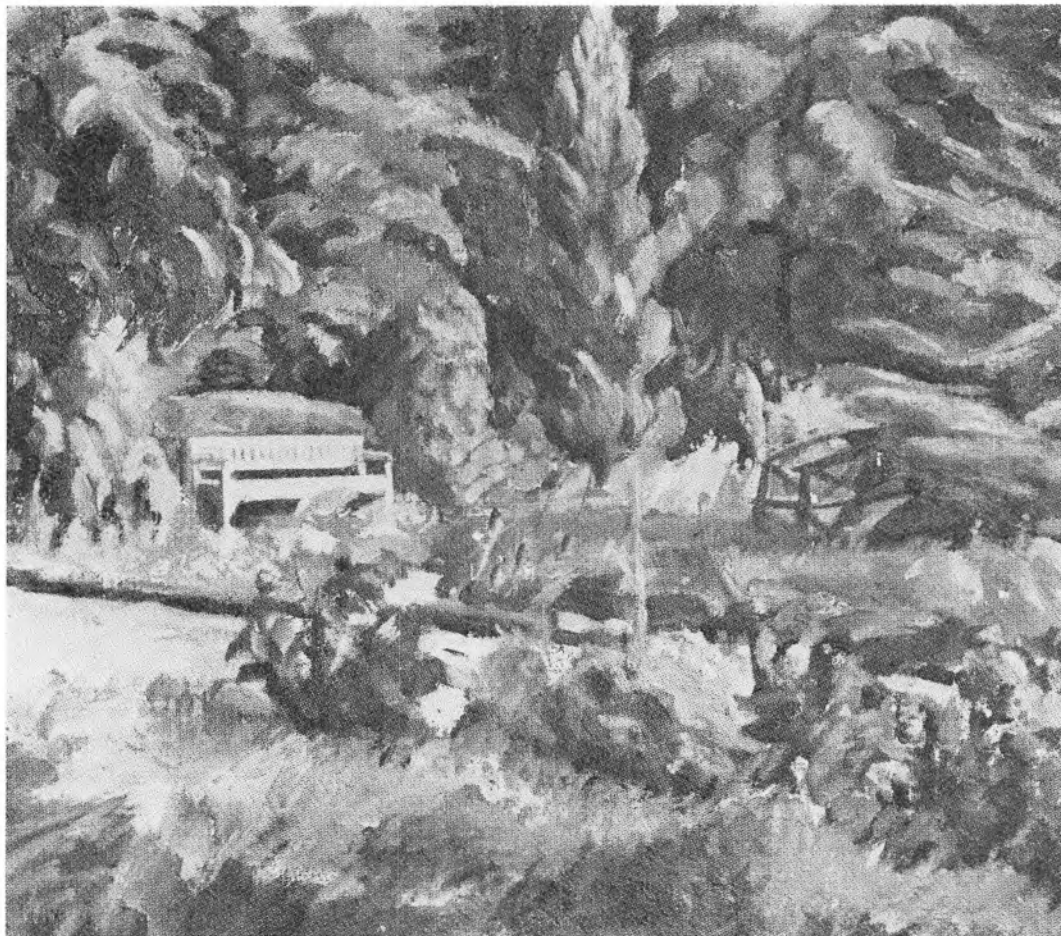
Franciska Clausen prøver at rydde lidt til side, så jeg kan få en stol at sidde på, alt imens hun fortæller om den udstilling, der skal være i Paris i foråret, og hvortil hun er blevet bedt om at deltage med nogle af sine plakat- og reklamekunstværker. »Det kræver et stort forberedelsesarbejde, men gudskelov kommer der en og hjælper mig«, siger vort bysbarn, idet hun viser mig et brev, der lige er kommet for et par dage siden.

Imponeret betragter jeg Franciska Clausen, der spillevende og med humoristisk sans fortæller om denne udstilling, mens hun »vimsig« som et egeren bevæger sig rundt i stuen i sin farverige daglige påklædning (lange grønne bukser, lilla bluse og en kort, sribet løsthængende silketrøje). Det fyldige, kortklippede hår krøller om det friske ansigt, hvor et par poliske smilende øjne gør det så ungdommeligt, at man helt glemmer, at

Franciska Clausen er fyldt 79 år. Men det må ikke glemmes, at Åbenrå har fostret en stor kunstnerinde, som lever midt iblandt os på en ganske ukunstlet måde.

Endelig bliver en stol frigjort for nogle af de mange sager, der måske, måske ikke skal med til Paris, og jeg tager plads med det resultat, at der ingen plads er til Franciska Clausen. »Åh, jeg sætter mig her på sengen, mens vi snakker om mit uheld og behandling!« Efter nogen samtale kunne behandlingen begynde. Nu må Franciska Clausen over på stolen, blusen må af, og under denne proces fortæller hun muntert, at hun selvfølgelig var kommet på sygehuset uden »dit og dat«, hvem tænker dog på, at man i løbet af et par minutter er på vej til sygehuset? I dag er alt i orden, og efter en grundig undersøgelse af skulderleddet konstateres det, at bevægeligheden er 100%, der er kun lidt kraftesløshed tilbage i Deltoideusmusklen, og for at helbrede den må Franciska Clausen lære nogle specielle modstandsøvelser.

Ved at kigge mig rundt i stuen, finder jeg en lille model af en gipsfod; den har netop

Efter studieår i Tyskland 1916-18 rejste Franciska Clausen til København, men tog i 1921 atter til Tyskland, hvor hun påvirket af de nye abstrakte bevægelser søger sin egne veje.

Men det naturalistiske maleri dyrkes jævnsides med det non-figurative. Ovenstående billede fra den hjemlige have i Åbenrå – den, der nu er en asfalteret parkeringsplads – blev malet på et kort sommerophold i 1922. (40 x 45 cm).

den rigtige vægt. Efter at have lært de rigtige bevægelser lover Franciska Clausen at gøre disse øvelser flere gange daglig.

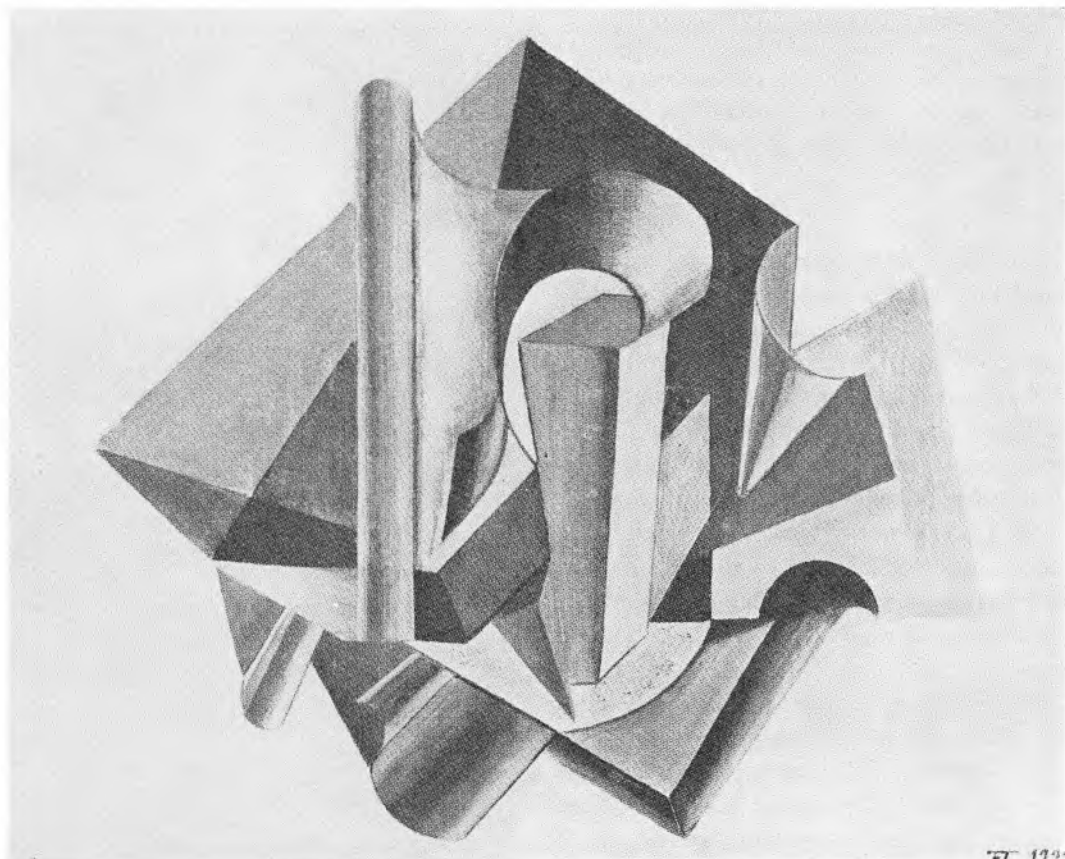
Behandlingen er færdig. På Franciska Clausens forsigtige spørgsmål angående »trissen«, svarer jeg: »Nej, den kommer ikke i brug, det er modstandsøvelser med modelgibsfoden, det kommer an på; den højre arm skal gerne kunne føre penslen igen«. Da bliver hun så glad, at hun siger: »Det må fejres på værdig måde. Hvad må jeg byde?« »Åh, en god kop kaffe, tak«. »Hvor skræk-

keligt, jeg har netop i dag ikke kaffe i huset, men vi går op til »Café Hansen«.

Som sagt så gjort. Da vi begge var i gammelt arbejdstøj samt store støvler og store sko, så var det et passende sted.

Vi fik en god kop kaffe, men nu syntes Franciska Clausen, at »Trissens fald« skulle fejres ekstra, hun ville give middag på »Grand« med rødvin.

Jeg prøvede at protestere, idet jeg tænkte på min påklædning, som slet ikke egnede sig til spisning på byens fine hotel, endsige mit

I 1922 fremstiller Franciska Clausen en lang række abstrakte arbejder, collager, akvareller og oliemalerier. Ovenstående er et udkast til en metalskulptur (27 x 35 cm).

hår, der sad klasket ind til hovedet. Men Franciska Clausen var selv i »daule tøj«. »Skidt mæ det, der er såmænd inne dæ kinne vos!«, sagde hun optimistisk, og som sagt så gjort.

Hun fik virkelig ret. Da vi lidt senere trådte ind på »Grand«, kiggede portieren vurderende på os; rigtignok afleverede Franciska Clausen en pels til garderoben, men jeg kun en jævn frakke. Franciska Clausens hat sad trukket ned over det ene øje, min strikkede »Høl« ned over ørene.

Da vi kom ind i den næsten fyldte restaurant, kiggede den unge tjener ligeledes med sit blik og anviste os et lille bord lige ved indgangen. Dog han gjorde regning uden vært – Franciska Clausen skred forbi ham

og helt over til bordet i baggrunden, hvor vi anbragte os med vore indkøbstasker, og lagde vort hovedtøj på den plyspolstrede langbænk.

Nu kom en anden ung tjener og meddelte os, at bordet desværre var optaget af et selskab, som ville indfinde sig ved 9-tiden. Efter et blik på uret sagde Franciska Clausen, »Jamen, klokken er jo først 19, så vi kan da roligt begynde med middagen, så kan vi altid lade os flytte«, og sådan blev det.

Middagen (den dyreste) blev bestilt og en hel flaske fransk rødvin. Til vor bestyrtelse kom tjeneren lidt efter med dagens ret, »køgt Forel og Kærnemælkssuppe« (den billigste). Tjeneren påstod, vi havde bestilt denne ret. Vi nægtede pure, og rødvinflasken, den

På det nationale portrætgalleri på Folkehjem i Åbenrå tegner Franciska Clausen sig for ikke mindre end et helt dusin malerier, adskillige, som dette af redaktør Anders Lebeck, udført med stor dygtighed efter et fotografi.

franske, så helt indigneret ud ved tanken om at skulle nydes til en forel. Fejltagelsen blev opklaret ved, at vi havde sagt noget om »retter« i stedet for at sige »Dinner«. Franciska Clausen bad nu om at få forellen taget ud igen, og så få »Dinner« serveret. Tjeneren gik med forellen igen! Og nu varede det meget, meget længe, førend »Dinneren« kom

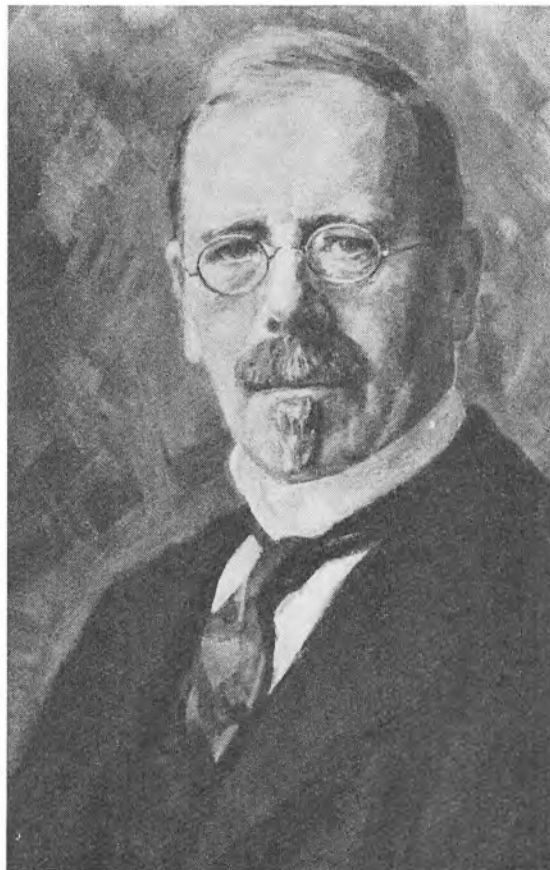
Vi skålede og nød den franske rødvin alt imens, og vi nød hele situationen; her sad vi begge i gammelt tøj, forlangte den dyreste »Dinner«, skålede i fransk rødvin og fnisede som skolepiger.

Endelig kom suppen, så hovedretten, og vi skulle lige til at begynde på desserten (glace parfait), da tjeneren med et eget blik i øjnene kom for at sige, at nu måtte vi flytte, for det omtalte selskab var på vej. Vi tog vore tallerkener i hånden og gik over til et andet bord helt ovre ved indgangen, og vi undrede os, for vi kunne ikke se noget selskab komme. Derimod kunne vi se, at en del af byens kendte herrer i god stemning kom ind i salen og begyndte at tage plads ved det bord, vi lige havde måttet forlade.

Nu gik der en »prås« op for os: Der var møde i Handelsstandsforeningen med indbudte gæster fra amt og kommune, politi- og postvæsenet.

Efterhånden begyndte nogle af de herrer at nikke hen til os, vi hilste igen, flere af dem kom til vort bord, fik en munter sludder og snak, og vi fik vores glas fyldt igen. Nu var der også gået en »prås« op for tjeneren; han kom til vort bord ved det mindste vink.

Da klokken nærmede sig 23, syntes vi, det var tiden til opbrud. Nu var vi glade for, vi sad tæt ved udgangsdøren, så vi ikke skulle

gå spidsrod iført vort gamle tøj. Ude i garderoben måtte vi selv tage vort tøj, da den unge portier næsten ikke gad betjene os, for ham var vi jo kun et par »museumsgenstande« uden værdi. Vi fik et lidt forfjamsket smil, da vi lagde gode drikkepenge. Lidt efter stod vi ude i den friske vinterluft. Det var ikke glat, og vi fulgtes ad op ad gågaden til Nørretorv, hvor vi skiltes, efter at vi havde forsikret hinanden om, at det havde været en fornøjelig og lærerig aften.

På min vej ud til Kolstrup tænkte jeg det samme som en af »gæsterne«, der kom hen til vort bord, udtrykte det: »Noget må der gøres for at hjælpe Franciska Clausen med at få hendes kunstværker opbevaret på den mest rigtige måde for eftertiden, men hvorledes???«

Åbenrå i 1700-tallet

AF 3. SPROGLIG B PÅ ÅBENRA STATSSKOLE

Dansk Historisk Fællesforening har igennem halvandet år arbejdet med spørgsmålet om, hvordan lokalhistorien bedst kan styrkes i undervisningen. Et resultat af dette arbejde er en idébog, som er udsendt til alle amtscentraler. Den indeholder en række praktiske forslag til aktiviteter. Nylig udkommet i DHF's håndbogsserie er desuden Leif Ingvorsen: »Lokalhistorie. En vejledning«. Endvidere har der rundt omkring været afholdt møder på amtscentralerne for historielærere inden for alle skoleformer. Ved en del af disse møder har man besluttet at arbejde videre med konkrete opgaver, der har til formål at fremskaffe egnet lokalhistorisk undervisningsmateriale. Som et eksempel på hvorledes lokalhistorien kan inddrages i undervisningen, i dette tilfælde i gymnasiet, har 3. sproglig b på Aabenraa Statsskole lavet en undersøgelse af forholdene i Åbenraa for tohundrede år siden under adjunkt Henrik Fangels vejledning.

Merkantilismen er en økonomisk politik, der prægede de fleste europæiske regerings politik fra ca. 1600-1780. Den gik ud på, at et lands rigdom beroede på beholdningen af guld og sølv, og at industri, handel og søfart var de vigtigste erhverv, fordi de skaffede flest penge til landet, mens landbruget tillagdes mindre betydning.

Vi har i 2g beskæftiget os med merkantilismens betydning for Danmark som helhed, specielt i 1700-tallet; derfor fandt vi ud af, at det kunne være spændende at undersøge Åbenrå. Vi vidste nemlig, at byen var en vigtig søfartsby omkring midten af det 18. årh. og mente derfor, at merkantilismen ikke havde kunnet undgå at sætte et vist præg på byen.

Åbenrås opståen

Vi startede med at undersøge byens opståen. Dette havde i og for sig ikke noget med Åbenrå i 1700-tallet at gøre, men i 1g havde vi beskæftiget os med vikingetiden og de ældste danske byers opståen (Slesvig/Hedeby, Ribe, Århus). – Man mener, at der allerede i vikingetiden (800-1050) har eksisteret en havneplads ved Åbenrå fjord. Til undersøgelsen brugte vi som kilde kartografen Johs. Mejers kort over Åbenrå fra 1641. Kortet strækker sig fra Jørgensgård mod øst, Årup i syd og Kolstrup i nord. Den oprindelige by må formodes at have ligget inden for disse grænser. Endvidere benyttede vi Traps kort over Åbenrå fra 1862, et moderne matrikelkort samt enkelte afsnit af Claus Møllers bykrønike fra begyndelsen af 1600-tallet.

Vi forsøgte ved at se på det moderne matrikelkort over byen at undersøge, om byens oprindelige grænser kunne konstateres. På Johs. Mejers kort fra 1641 er anført en bymur, hvis forløb på matrikelkortet kan følges ved den nuværende Rådhusgang. På matrikelkortet kunne vi også ved sammenligning med de ældre kort konstatere åens oprindelige løb.

Efter at have studeret kortene tog vi på en byvandring. Vores formodning om, at bymuren havde ligget ved Rådhusgang, bekræftedes af, at der på dette sted var meget kraftig forskel i terrænhøjden.

Ud fra matrikelkortet gættede vi os til, at Mølleåens oprindelige løb engang har dannet byens sydlige grænse. På vores byvandring bekræftedes denne formodning. I Søndergade kunne vi langs med Unions bygning se det tidligere åløb, der fortsatte over Søndergade, langs Nyvej og videre ned imod

Udsnit af matrikelkort over Åbenrå. 1: eksisterende matrikelskel langs Rådhusgang, indenfor hvilke den på Johannes Mejers kort 1641 anførte og i bykroniken omtalte stadsgrav må have ligget. 2: To m-kurven; følger nogenlunde den oprindelige strandlinje. 3: Det område hvor Åbenrås første kirke har ligget (omtalt i bykroniken). 6: Mølleås udløb; stiptet og delvis

optrukket langs med matrikelskel i det tidligere åløb. – Mellem 1 og 6 og inden for to m-kurven lå den oprindelige by »Opnør ved å«, der senere er vokset sammen med den gamle landsby Opnør på bybakken omkring Sct. Nicolai kirke til købstaden Åbenrå. (Efter Åbenrå Bys Historie bd. 1 s. 9; numrene 4, 5 og 7 har ingen betydning for undersøgelsen her).

Kystvej. Det oprindelige åudløb måtte dog have været ved Nyvej, fordi vi herfra kunne trække en linje hen til det sted i Skibbrogade, hvor gadens bratte fald standser, og hvor der er en slippe ind imod sydvest. Den samme bratte overgang mellem det flade senere opfyldte terræn og den skrånende bybakke kunne vi iagttage i Gildegadegangs nederste del.

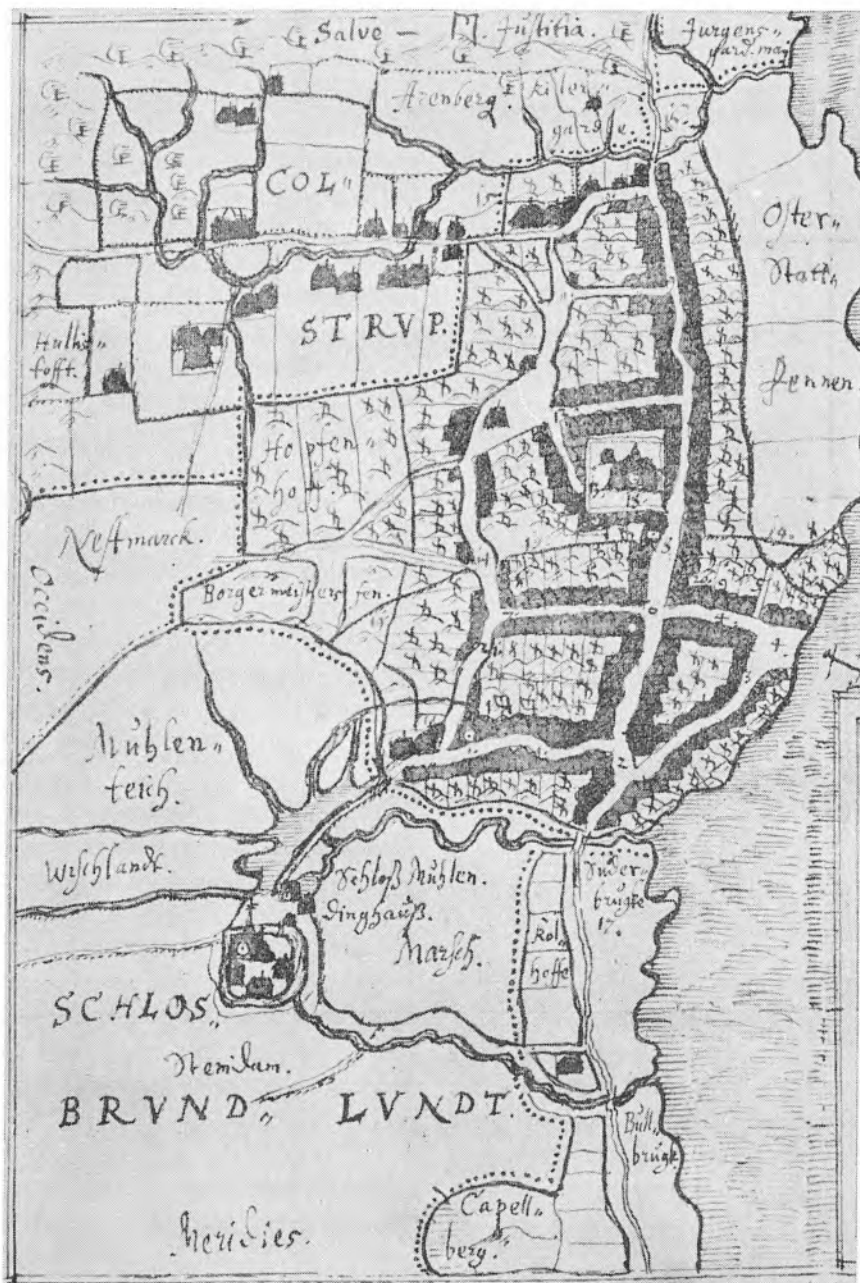
Vi kunne altså konkludere, at byens gamle grænser endnu kan konstateres i dag. Det, de

skriftlige kilder og kort havde ledt os på sporet af, var altså rigtigt.

Udviklingen 1720-70

I vor undersøgelse af Åbenrås historie i 1700-tallet indgik opgaven at beskrive byens økonomiske og befolkningsmæssige udvikling i årene 1720-1770.

Som kilde brugte vi i første omgang C.A. Fabricius »Efterretninger om Åbenrå 1764«

Johannes Mejers kort over Åbenrå by 1641, som var så vigtigt for vore undersøgelser vedrørende byens opståen og oprindelige beliggenhed. På kortet genfindes den gamle bydels gader, bl.a. 1. Slotsgade, 2. Søndergade, 3. Fiskergade, 4. Skibbroen, 5. Gildegade, 6. Store Torv, 7. Vestergade, 8. Langgade (nu Storegade), 9. Ramsherred, 10. Klinkbjerg, 12. Pottergade. Vi

interesserede os især for nr. 19. Spor af den gamle byvold, der har haft sit forløb langs med den nuværende Rådhusgang, samt for kystlinien, der på kortet går meget længere inde end idag. Nyvej, der løber fra Sønderport ved åudløbet og ned til Skibbroen, er således ikke med, og Kystvej og H. P. Hanssensgade ville på kortet her løbe delvis ude i vandet.

	fødte	døde	over- skud	overskud pr. år
1673-80	345	289	56	7,0
1681-90	493	437	56	5,6
1691-1700	435	353	82	8,2
1701-10	535	385	150	15,0
1711-20	553	359	194	19,4
1721-30	628	326 ¹	(302)	22,0 ²
1731-40	736	536	200	20,0
1741-50	1018	659	359	35,9
1751-60	1087	758	329	32,9
1761-70	989	907	82	8,2
1771-80	833	843	÷10	÷1,0
1781-82	215	167	48	24,0

Tabel 1. Den naturlige tilvækst 1673-1782.

Tabellen viser antallet af fødte, døde, samlet overskud samt overskud pr. år i årene 1673-1782. Her lægger man særligt mærke til, at der i årene 1720-60 er et stort overskud. Forklaringen herpå må være en stor tilvandring af unge mennesker.

Kilde: Åbenrå sogns kirkebøger i LAÅb

- 1) der mangler oplysninger om døde 1725 og 1726
- 2) kun årene 1721-24 og 1727-30

og en indberetning til statholderskabet i Gottorp fra 1771 om skibsfarten.

Begge kilder taler om et højdepunkt i byens velstand ca. 1750, hvorefter det så skulle være gået støt ned ad bakke, dog med nogle lyspunkter under den præjisiske syvårskrig (1756-63), i hvilken Danmark var neutral og således i stor stil drev handel med de krigsinvolverede lande.

1764-kilden melder, at skibenes antal i perioden 1744-64 er faldet fra 134 til 75, og 1771-kilden fortæller, at der nu hovedsagelig fragtes for udenlandsk regning, og at alt skibsbyggeri er ophørt. Man frygter, at byens velstand helt vil forsvinde sammen med skibsfarten. Til grund for denne nedgang hævder 1764-kilden blandt andet de engelske og svenske navigationslove, som

i følge kilden betød, at mange Åbenrå-skibe kom til at ligge stille.

Ved hjælp af forskelligt statistisk materiale ville vi nu prøve at finde ud af, om kilderens påstande var berettigede.

Undersøger man befolkningsudviklingen i nævnte periode, finder man trods meget høj dødelighed (antagelig epidemier) en nogenlunde jævnt stigende befolkningstilvækst, således at det samlede fødselsoverskud 1720-70 var på ca. 1270 personer – en enorm stigning i forhold til byens daværende størrelse (byen havde i 1769 2748 indbyggere). Dog tager væksten noget af efter ca. 1750 (tabel 1). Erhvervsstrukturen udvikler sig naturligvis i takt med befolkningsudviklingen, således at f.eks. antallet af håndværkere stiger med ca. 100% i nævnte periode. Skibenes gennemsnitlige størrelse er jævnt stigende i hele perioden, hvorimod byens samlede skibstonnage er i kraftig stigning til ca. 1748, hvorefter den falder lige så brat (fig. 1).

Vi søgte også oplysninger i andre kilder, blandt andet borgerskabsprotokollerne, og alt i alt måtte vi give de to førstnævnte kilder ret i, at der virkelig er tale om en nedgang efter midten af 1700-tallet – dog skønner vi, at det ikke har set så slemt ud som skibsfartsindberetningen melder, idet den sikkert har haft for øje at opnå økonomisk bistand ved at male fanden på væggen.

Åbenrå i året 1769

Vi undersøgte forholdene i året 1769 med hensyn til den sociale inddeling, alders- og kønsfordelingen. Hertil benyttede vi os af folketællingen 1769. Ved hjælp af denne lavede vi hver især et skema. Hver elev fik den opgave inden for en gade, svarende til ca. 25 husstande at registrere antal personer, antal husstande, husstandsoverhoveder socialgruppe, evt. antal svende og lærlinge samt alle personers køn og alder. Socialgruppen fandt vi frem til ved at se på husstands-

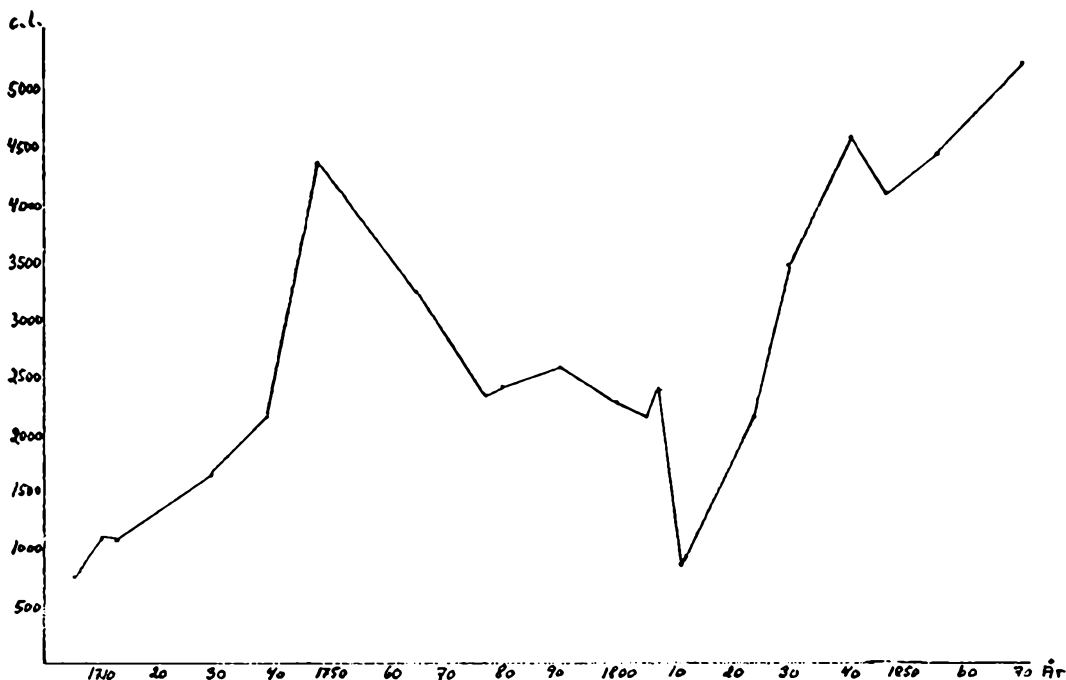

Fig. 1 Samlet tonnage for skibe hjemmehørende i Aabenrå 1705-1870.

På kurven kan man iagttage en kraftig stigning indtil år 1750, hvorefter den falder brat, hvilket delvis skyldes en skærpelse af navigationslovene (jfr. teksten). I begyndelsen af 1800-tallet sker der igen et stort fald, hvilket skyldes krigen imod England.

Kilder: H. Schlaikier: *Aabenraa Søfarts Historie*, Aabenraa 1929 s. 21-22 og 137-53, *Sønderjyske Årbøger* 1949 s. 71, *Aabenrå bys historie* bd. 1 s. 94

c. l. = commercetønner

overhovedets erhverv og antallet af eventuelle tjenestefolk.

Til sidst samlede vi resultaterne fra hvert enkelt skema i et stort skema med alle gader i byen. På den måde fik vi et totalbillede af byens befolkning 1769 med hensyn til antal personer og husstande, antal svende, lærlinge og tjenestefolk, personernes køn og alder samt husstandsoverhovedernes fordeling på forskellige social-grupper. På dette skema kunne vi samtidig få de samme oplysninger for hver enkelt gade, dvs. vi kunne undersøge, om der var forskel på gadernes sociale status.

Udfra dette skema undersøgte vi blandt andet følgende forhold:

- 1) alders- og kønsfordelingen
  - 2) husstandsoverhovedernes sociale og erhvervsmæssige fordeling
  - 3) byens gader efter deres sociale status.
- Resultaterne heraf gengives i det følgende.

Alders- og kønsfordelingen 1769

På grundlag af det store skemas tal for alders- og kønsfordelingen udregnede vi de forskellige aldersgruppers procentvise andel af det samlede tal og udarbejdede herudfra en befolkningspyramide, der giver et mere overskueligt indtryk af forholdene end de rene tal. For at få et sammenligningsgrund-

de, fordi der i krisetider ikke bliver født så mange børn, hvorimod der, når det lysner, fødes flere. På den måde opstår de store årgange, f.eks. 10-19 år og de små, f.eks. 40-49 år. Grunden til at de ældre årgange er så store i forhold til 1769 er blandt andet bedre levestandard og bedre sanitære forhold.

Den sociale og erhvervmæssige inddeling 1769

Også de tal, der viste de forskellige socialgruppers størrelse, omregnede vi i procent og kunne på grundlag heraf opstille følgende skema over den sociale og erhvervmæssige inddeling i Åbenrå:

Social gruppe	består hovedsagelig af	andel af husstandsoverhoveder.	andel af tjenestefolk
overklassen	embedsmænd m.t.f.	44 = 5,8%	66 = 16,5%
øvre middel kl.	håndværksmestre handlende skippere alle med tjen.folk	189 = 25%	309 = 77,1%
middelklasse	handlende skippere mestre alle uden tj. folk	165 = 21,9%	5 = 1,2%
øvre underkl.	sturmænd fiskere lavere embedsmænd	41 = 5,4%	9 = 2,2%
underklasse	matroser daglejere fattige	316 = 41,9%	12 = 3,0%
		755 = 100,0%	401 = 100,0%

Kilde: Folketællingen 1769

Under tjenestefolk er medregnet karle, piger, svende og lærlinge (m.t.f. = med tjenestefolk)

Tabel 2. Den sociale og erhvervmæssige inddeling.

Man kan på dette skema se, i hvilken social gruppe husstandsoverhoveder med forskellige erhverv bliver placerede. Desuden fremgår det, hvor stor en andel de forskellige sociale grupper udgør af alle husstandsoverhovederne tilsammen. I skemaets 3. spalte oplyses det, inden for hvilke sociale grupper hovedparten af tjenestefolkene er ansat. Her skal det bemærkes, at tjenestefolkene er et af de vigtigste kriterier for at inddele i de forskellige sociale grupper.

Hvis man inddrog tjenestefolkene i denne undersøgelse, og ikke som her kun husstandsoverhovederne, så ville det betyde, at procenten for underklassen ville blive forøget med ca. 15%, idet de 401 tjenestefolk udgør 14,5% af byens samlede befolkning på 2748. Af skemaet kan altså sluttes, at byens samlede underklasse må have udgjort op imod 60% af den samlede befolkning. Til underklassen henregner vi alle ikke-selvstændige eller folk, der står i et afhængig-

213 - Baronesse Anna - 43	Hustru	1	ambtstjætt.
Anna Nobilit. hustru - 33	"	"	ambtstjætt.
2 døtre - 10 1/2	"	"	ambtstjætt.
3 søn - 8 1/2	"	"	ambtstjætt.
2 søn - 6	"	"	ambtstjætt.
1 søn - 4	"	"	ambtstjætt.
1 søn - 1/2	"	"	ambtstjætt.
3 søn - 30	"	"	ambtstjætt.
1 søn - 10	W. Nørgaard	"	ambtstjætt.
1 søn - 7	Madsen	"	ambtstjætt.
1 søn - 27	Madsen	"	ambtstjætt.
1 søn - 10	Madsen	"	ambtstjætt.
1 søn - 5	W. Nørgaard	"	ambtstjætt.
1 søn - 7	Madsen	"	ambtstjætt.
= 12 Høst.			

Udsnit af folketællingen fra Abenrå 1769, som vi brugte til vores undersøgelse af bl.a. de sociale forhold i byen ca. 1770. Der er tale om hus nr. 213, som er identisk med Kirkepladsen 2. Her boede i 1769 provst Bargum, 43 år gammel, med sin 33-årige hustru, 2 døtre og 3 søn-

ner. Til familien hørte desuden fruens søster. Der var 4 tjenestefolk (1 tjener og 3 piger). Husstanden omfattede ialt 12 personer og hørte efter husstandsoverhovedets erhverv samt de mange tjenestefolk til byens overklasse.

hedsforhold til andre, herunder tjenestefolk; det er tillige folk, der er lønarbejdere, og som formodentlig har haft en meget ringe løn, blandt andet daglejere og matroser, samt alle fattige.

Inddeling af byens gader efter deres gennemsnitlige sociale standard

For at få et bedre overblik over de forskellige gaders sociale status, farvelagde vi på et kort byens gader med fire forskellige farver, der hver repræsenterer én bestemt gruppe.

Af kortet fremgår det tydeligt, at hver social-gruppe har sit bestemte kvarter. Således ser vi, at de socialt bedststillede særligt holder til i byens centrale forretningsgader: Søndergade, Vestergade, Storegade og Ramsherred. Dog viser det sig, at Ramsherred og Storegades vestside er mindre velhavende

end østsiden. Det samme gælder Vestergades sydside. I de nævnte gader finder vi især håndværkere og handlende. Folk tilhørende samme klasse finder vi også omkring kirkepladsen: Her drejer det sig om embedsmænd. Endelig finder vi gruppen ved Klinkbjerg, der dengang var et ret nyt kvarter, hvor mange velhavende flyttede ud.

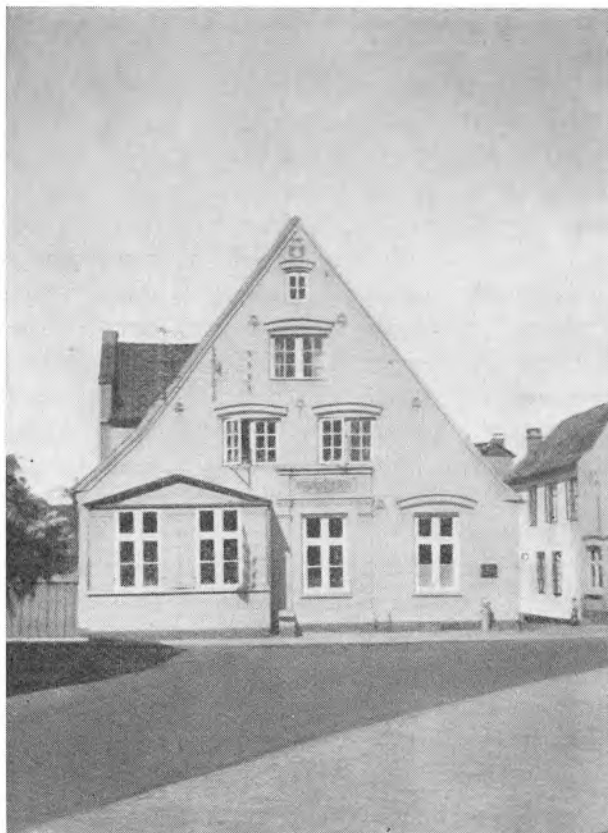
I byens sidegader (Nygade, Wollesgyde, Skibbrogade og Store Pottergade) finder vi byens jævne middelklasse, f.eks. håndværkere, småhandlende og skippere – alle uden tjenestefolk.

I baggaderne og omkring Vægterpladsen bor byens underklasse, bestående af svende, fiskere, matroser, daglejere og andre fattige.

Lærerkommentar

Klassens historielærer, adjunkt Henrik Fangel, har følgende kommentarer hertil.

Klinkbjerg 1 var i 1769 helt nyt, bygget 1767. Her boede købmand Christian Kellner med sin hustru og 2 tjenestepiger, så man må sige, at der har været god plads i det store hus til disse 4 personer. Indgangsdøren har oprindeligt siddet i husets midterfelt.

Klassen har ovenfor gjort rede for en del af de resultater, som vi nåede frem til, og jeg skal i det følgende give en beskrivelse af undervisningsforløbet og dets enkelte elementer.

Vi startede som nævnt med en undersøgelse af, hvor byen var opstået. Da kortmaterialet for Åbenrås vedkommende var så godt, og vi endvidere havde problematikken om Gammel Opnør (se Åbenrå bys historie, bd. 1 s. 10-20) var det helt oplagt at udnytte disse muligheder. Eleverne fik da også stort udbytte af den kombination af et studium af gamle kort og iagttagelser ude i byen.

Selve undersøgelsen af Åbenrå i 1700-tallet (hovedsagelig tiden indtil ca. 1775) faldt i to dele, for det første en undersøgelse af udviklingen ca. 1700 til 1770 og for det an-

det en undersøgelse af byens befolknings- og erhvervsmæssige samt sociale forhold ca. 1770 på grundlag af folketællingen 1769 (en tilstandsbeskrivelse).

Formålet med første del af undersøgelsen var primært at undersøge, om den merkantilistiske handelspolitik, således som den blev ført af alle europæiske stater i 1700-tallet, havde nogen indflydelse på Åbenrå med hensyn til byens befolkningsmæssige udvikling, de sociale forhold, levevilkår osv.

Resultaterne af undersøgelseerne, således som de er skitserede ovenfor, viste helt klart en sammenhæng. Et andet formål var at sammenholde forskellige beretninger med statistisk materiale af forskellig slags. Også denne del af undersøgelsen er omtalt.

Undersøgelsen af udviklingen ca. 1700 til ca. 1770 faldt i følgende afsnit: 1) Byens

næringsliv i 1600-tallet, blandt andet på grundlag af tabeller over import og eksport 1690-1708 (Sønderjyske Årbøger 1949 s. 85-90), 2) Den politiske udviklings betydning for Åbenrå ca. 1700-1720 (forholdet til Sverige og Gottorp under den store nordiske krig 1700-1720), 3) Åbenrå og merkantilismen, specielt med henblik på kommercekollegiets oprettelse 1738 og de merkantilistiske tankegange, der lå bagved, samt 4) Byens udvikling ca. 1720-1770, hvis hovedresultater er gengivet oven for. Gennemgangen skete på grundlag af individuelle hjemmeopgaver, gruppeopgaver på klassen og klasses Diskussion på grundlag af de forskellige opgaver.

Beskrivelsen af byen ca. 1770 skete som nævnt på grundlag af folketællingen 1769, der var anskaffet til skolens bibliotek i fotokopi. Den måde bearbejdelsen skete på samt en del af de resultater, der kom ud heraf, er beskrevet oven for. Specielt søfolkenes levevilkår interesserede os, og vi benyttede hertil desuden nogle skibsrullelister (fortegnelser over skibenes mandskab) og en hyrekontrakt fra 1787.

Vi studerede de forskellige skibstyper og sluttede med et besøg på Åbenrå museum, hvor vi blandt andet så på de mange skibsbilleder. Endvidere havde alle elever fået til opgave at gå ud og kigge på et eller to huse hver og sammenholde deres iagttagelser med oplysningerne om beboerne i det pågældende hus i følge folketællingen 1769. De skulle herudfra give et skøn over, hvordan boligforholdene havde været for forskellige sociale klasser og i forskellige gader i byen.

På grundlag af disse undersøgelser kunne vi konkludere, at der var meget stor forskel på de forskellige sociale gruppers levevilkår i Åbenrå ca. 1770, og specielt fandt vi ud af, at det var et særdeles hårdt job at være sømand, især almindelig matros. Det betød fysisk nedslidning i en ret ung alder (allerede omkring de 40 år), og den løn man fik var kun lige tilstrækkelig til at en familie

kunne leve på et eksistensminimum.

Elevernes egen vurdering af gennemgangen var i det store og hele positiv. Flertallet fandt, at det lokalhistoriske stof gjorde forståelsen af merkantilismen bedre, og at stoffet var relevant set i sammenhæng med den »almindelige« (Danmarks- og verdens-) historie. Flere gav udtryk for, at det hele ligesom blev mere konkret. Kombinationen af kildestudier og studier »i marken« vurderes som frugtbar. En ting, som jeg selv havde været lidt betænkelig ved, var det ret store kildemateriale (ca. 40 sider + folketællingen), men det synes at være oplevet som noget meget lærerigt, at eleverne her fik lov til selv at danne sig deres mening, uden at få »facit« i en eller anden fremstilling. Denne opfattelse viser også, at det nok var rigtigt fra starten af at fraråde eleverne at bruge Åbenrå Bys Historie, fordi den for en stor del – men også kun en del – gav nogle af de resultater, som de gerne selv skulle nå frem til. Selvom det var tidkrævende, var det bedre, at de selv nedskrev deres resultater i form af gruppeopgaver o. lign.

Det, som nok overraskede, men også glædede mig meget, var, at flere af eleverne gav udtryk for, at dette lokalhistoriske stof havde betydet noget i deres forhold til byen Åbenrå og i deres måde at opleve byen på. De ser nu på byen med andre øjne end før. Det er, som en skriver, »ikke længere bare en »vilkårlig« by, hvor man går i skole og køber ind. Man kender gaderne nu – lægger mærke til husenes udseende osv.« En anden skriver, at »det har skærpet interessen for det historiske, og byen som sådan har jeg lært at kende på en helt anden måde, da jeg nu er mere i stand til at lægge mærke til se-værdige ting«.

Konklusion

Mine erfaringer med dette lokalhistoriske emne er særdeles positive, og der er for mig

Nygade 42 er et grundmuret firefags gavlkvisthus opført 1768 for Åbenrås sidste bøddel Hinrich Christopher Röseler, hvis initialer ses i gavlkvisten. Röseler havde i følge folketællingen hustru og 3 døtre; han var 54 år og havde en 30-årig »Knecht«, Hans Peter, som hjælper i sin profession. Byens kirurger klagede over den

konkurrence Röseler påførte dem. Han hævdede nemlig at vide mere om legemets struktur og lemmernes forbindelse end kirurgerne, da det var nødvendigt for hans erhverv, og fik da også i 1784 officiel tilladelse til at behandle benbrud samt forordninger.

ingen tvivl om, at lokalhistorien i langt højere grad end det er tilfældet bør inddrages i historieundervisningen inden for alle skoleformer. Dette kan gøres uden at tabe det Danmarks- eller verdenshistoriske perspektiv af sigte. Det er efter min mening muligt at vise det almene i det specielle, at se det store i det små inden for næsten alle historiske perioder. Det er muligt både at tage sit udgangspunkt i det lokale og derfra at gå til det generelle, lige så vel som det er muligt at gå den modsatte vej, således som vi gjorde det. Fordelen ved hele tiden at inddrage det lokale er, at historien bliver konkret. Der ved skærpes elevernes historiske sans. Historie bliver ikke længere noget abstrakt og

fjernt, der foregår langt borte i tid og rum, historien bliver pludselig noget her og nu, historien er omkring os overalt, hvor vi færdes til daglig. Eleverne får en tidsmæssig dimension ind i deres oplevelse af den verden, de lever i.

Her ligger nok lokalhistoriens største muligheder. Den kan konkretisere historien, gøre den nærværende og herigennem skærpe den historiske sans og iagttagelsesevne, give eleverne noget, som de kan bygge videre på og videreudvikle også efter, at de har forladt skolen. Det er efter min mening langt mere værdifuldt end nok så megen kendskab til og viden om historiske begivenheder, perioder og årsagssammenhænge.

Oversigt over benyttede kilder

Uddrag af Åbenrå bys Krønike (Claus Møller og Johannes Mejer), Vilh. Marstrand: Aabenraa ca. 1028–1523. En egnsplan og byplanhistorisk undersøgelse, Kbh. 1933 s. 99-103 og 109-10.

Forordning til fremme af handel og skibsfart 1670

Forordning 1713 om beslaglæggelse af skibe fra Åbenrå samt klage herover

Forordning 1718 om at alle skibe i Åbenrå skal komme til København

alle i H. Schlaikier: Aabenraa Søfarts Historie, Aabenraa 1929, s. 7-8, 10-11 og 13-14

Indberetning 1735 om byens handel og skibsfart, efter koncept i LAÅb, Åbenrå byarkiv nr. 175a, kilden gengivet i referat i Sønderjysk Månedsskrift 1936 s. 161-67 (Joh. Hvidtfeldt)

Instruks for kommercekollegiet 1738

Kommercekollegiets virksomhed 1738-48

Kommerce-kollegiets ophævelse 1773

alle i LAÅb. Åbenrå byarkiv XI nr. 155,2

Forordning til fremme af brobygningen i Åbenrå 1741, H. Schlaikier anf.arb. s. 24-28 suppleret med original i LAÅb. Åbenrå byarkiv nr. 167a

Uddrag af efterretninger om Åbenrå 1764, Sønderjysk Månedsskrift 1947 s. 49-59 (Joh. Hvidtfeldt)

Indberetning 1771 om skibsfarten, H. Schlaikier anf.arb. s. 16-21, suppleret med original i LAÅb. Åbenrå byarkiv nr. 175a

Skibsrulle for skibet Emmanuel 1760

Skibsrulle for skibet Providentia 1793

Hyrekontrakt for skibet Dorothea 1797

alle i LAÅb. Åbenrå byarkiv nr. 166

Tabeller:

Født, døde og viiede i Åbenrå sogn 1673-1782, efter kirkebøgerne i LAÅb.

Borgerskaber i Åbenrå 1723-77, efter Morten Kamphövener: Borgerskaber i Åbenrå 1686-1867, bd.I, Åbenrå 1974 s. 17-85

Ind- og udførslen over Åbenrå havn 1690-1708, Sønderjyske Årbøger 1949 s. 85-90 (H. V. Gregersen)

Antal skibe og deres tonnage 1705-1871 (kilder, se figur 1)

Fortegnelse over Åbenrås skibe 1778, LAÅb Åbenrå amtsarkiv, Collectanea 1778, s. 59-61
Liste over de søfarende fra Åbenrå 1787 (fødested og alder), LAÅb. Åbenrå byarkiv nr. 165b

Kort:

Johannes Mejers kort over Åbenrå sogn 1641

Johannes Mejers kort over Åbenrå købstad 1641

H. Michelsens kort over Åbenrå 1769, efter Åbenrå Bys Historie bd. 2 s. 32

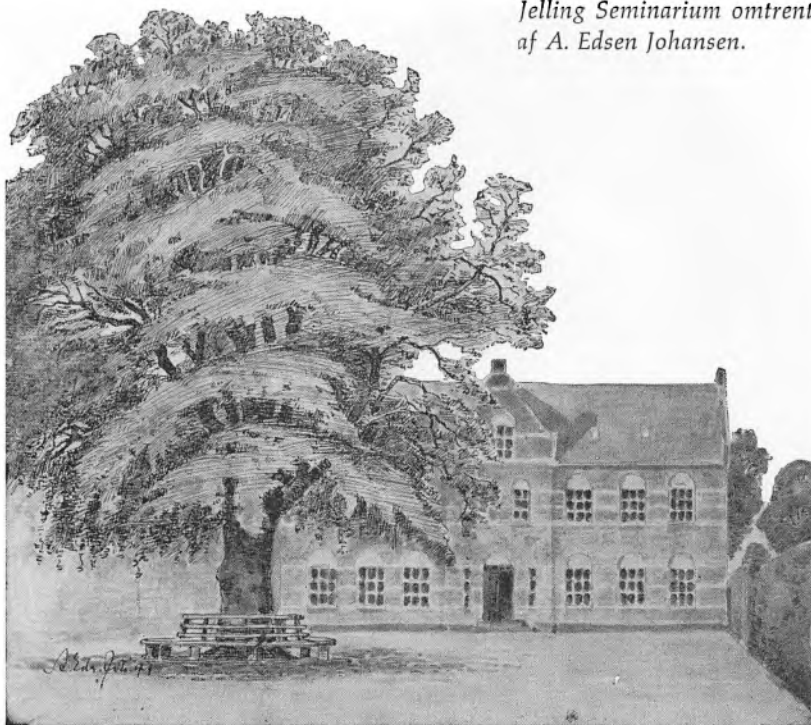
J. P. Traps kort over Åbenrå 1862.

Moderne matrikelkort, efter Historiske huse i Åbenrå. Bevaringsplan. 1975

Folketællingen 1769, i LAÅb.

Som det ses af listen fandtes en stor del af det benyttede materiale trykt, og især var H. Schlaikiers bog til stor lettelse i arbejdet. Den findes i dansk oversættelse, dvs. de tysksprogede kilder var på den måde oversat. Oversættelsesarbejdet var nemlig også en stor arbejdsbyrde, som især mærkedes i de tilfælde, hvor kilderne skulle findes frem i byarkivet, transskriberes og oversættes (det gjaldt især kommercekollegiet). Det var i øvrigt ikke vanskeligt at finde Schlaikiers kilder, selvom han ikke har kildehenvisninger, idet Åbenrå Bys Histories kildehenvisninger her kunne benyttes! Skal der anbefales en fremgangsmåde for etablering af et tilsvarende kildemateriale for andre byer må det være følgende: Læs byhistorien (hvis den findes!) godt igennem, især dens kildehenvisninger og find på grundlag heraf frem, hvor kilderne findes og især om nogle af dem er trykt og udgivet. Vigtige kilder som f.eks. beretninger om byens tilstand vil ofte være udgivet. En by-bibliografi – og de findes for mange byer mere eller mindre fuldstændige – er et godt hjælpemiddel til eftersøgning af evt. trykte kilder. – Skulle nogen af læserne i øvrigt være interesserede i at se hele materialet, kan det lånes ved henvendelse til adjunkt Henrik Fangel, Aabenraa Stats-skole.

Jelling Seminarium omtrent 1906. Efter en tegning af A. Edsen Johansen.

Tre breve fra Angel

AF JENS HELTOFT

I en duplikeret samling af breve »Hans og Augusta Rosendals ungdom, skildret i breve«, (ved Gunnar Sandfeld i 1954), har stadsskoleinspektør Jens Heltoft fundet disse tre breve, der er skrevet af danske lærere i Angel i årene mellem de slesvigske krige, og i hvilke brevskriverne skildrer de daglige vanskeligheder, de har at kæmpe imod.

Landskaberne mellem de østjyske fjorde har god landbrugsjord og er derfor fra gammel tid tættere beboet end det tilgrænsende Midtjylland. Landet mellem Flensborg fjord og Slien danner ingen undtagelse fra denne regel og har med sine småskove og levende hegn nogen lighed med egne på Fyn. Dets navn Angel betyder i dets oldnordiske rod

snæver og var oprindelig betegnelse for Slien, senere for halvøen. Husum-borgmesteren Caspar Danckwerth skriver i sin landsbeskrivelse 1652, at Angelboerne er »rent dansktalende«. Allerede før 1800 vandt plattysk dog ind i landsdelen, fordi ungdommen fra en del gårde i landsbyerne søgte til Holsten for at lære landbrug. Fra reformationen var kirkesproget tysk og skolesproget ligeledes i de nyoprettede skoler efter 1800. Befolkningen fik derfor den opfattelse, at tysk sprog var finere end det danske, som de kom til at foragte uden at tænke på, at deres eget mål var en gren af dansk sprog.

1830 udgav Uwe Jens Lornsen et skrift med krav om oprettelse af en stat »Schleswig-Holstein«. Mange Angelboere blev ivri-

*Hans Rosendal. F. 4.9.1839,
d. 16.1.1921.*

ge »slesvig-holstenere« og sluttede sig til oprørsbevægelsen, der førte til krigen 48-49-50. Den danske sejr løste ikke problemerne mellem dansk og tysk, for Danmark havde ved fredsslutningen måttet gå ind på, at Slesvig ikke måtte få nogen tilknytning til kongeriget, som fjernede dette hertugdømme fra Holsten.

Alligevel forsøgte man i mellemkrigsårene at vinde det tabte tilbage i egne, hvor tysk var ved at trænge ind. Derfor indførte man dansk kirke- og skolesprog i de såkaldte »blandede egne«, hvor man både talte dansk og tysk. Men Angelboerne harmedes over, at skolesproget nu skulle være dansk, for de ønskede, at deres børn blev dygtige til tysk, og mange reagerede ved at indføre

plattysk i deres hjem, så forordningen virkede stik imod sin hensigt. Nu kan man let se, at bestemmelsen var uklog og ikke tilstrækkelig tolerant. Dog også dengang var der folk i kongeriget, blandt andet Grundtvig og flere med ham, der indså, at den danske sag i Slesvig var bedst tjent med, at bestemmelserne om skole og kirke fik præg af åndsfrihed. De mente, at professor i Kiel Christian Paulsen havde haft ret, da han allerede 1832 havde foreslået, at der i de blandede egne burde undervises både i dansk og tysk. – Det danske styre i Sydslesvig i mellemkrigsårene tåler dog nok sammenligning med tyskernes herredømme i Nord-slesvig efter 64.

De tre breve, som gengives i det følgende

med udeladelse af enkelte afsnit, som ikke vedkommer sprogsagen i Angel, er skrevet til Hans Rosendal, som tog eksamen fra Jelling 1858. Derefter var han først vakancelærer ved øvelsesskolen i Jelling. Fra 1859 blev han efter anbefaling af seminariefors­tander Svendsen lærer ved Grundtvigs Højskole »Marielyst«, men allerede 1861 flyttede han til Vejle, hvor han var lærer ved Vejle Borgerskole til 1867. I øvrigt blev han landskendt som historiefortæller, mens han var højskoleforstander, først i Vinding fra 1867 til 1892, derefter i Lyngby for Grundtvigs Højskole.

Hans Jørgen Marius Svendsen var for­stander for Jelling seminarium fra 1856 til 1872. Han prægede i usædvanlig grad sine elever, så mange af dem gik glade og begej­strede ud i sognene for gennem et folkeligt arbejde at virke for en national og kristelig vækkelse. Hidtil havde man i skolerne anvendt bogsprog ved genfortælling af de bibelske historier, men Svendsen ville, at børnene skulle fortælle i deres eget sprog, selv om dette var en dialekt.

Tre Jelling-seminarister, H. A. Brammer, L. P. Jepsen og Kr. Jeppesen, søgte hver på

sit sted i Angel at vinde børn og forældre for det danske. Deres åndelige baggrund var seminariet i Jelling, hvilket tydeligt nok fremgår af deres breve til Hans Rosendal.

Hans Asmus Brammer var født 1837 og di­mitteret fra Jelling 1857. Hans fader havde en gård i Tarp ved Flensborg, og hans hustru var ligeledes fra Sydslesvig. Han kunne derfor få råd og opmuntring både fra sin fader og sin svigerfader, et forhold, som bidrog til, at han ikke tabte modet, og at hans arbejde i nogen grad lykkedes. Han var lærer i Store-Solt ved Flensborg fra 1857-64, derefter i Hagelse v. Hillerød, senere en tid for­stander for Søgård landboskole ved Vamdrup. 1881 blev han lærer i Tårnby på Amager og tillige forstander for Amager Højskole. Afsked 1899. – Brevet til Rosendal er gengivet i sin helhed.

Storesolt d. 22. sept. 1857.

Kære Rosendal. Jeg kan ikke huske, om vi blev enige om at føre brevveksling, men det kan jo også være det samme, jeg skriver alligevel, thi mine tanker er i Jelling, de er der på besøg og går ud af den ene lave dør og ind i den anden, de sidder hos dig nu i dette øjeblik, men du ved det ikke, kan være;

kunne dog også være, at vore tanker tilfældigvis mødtes, og da må de jo sige goddag til hverandre. Lad os nu tænke således, og så begynder vi på en passiar. Kan du huske vore taler om »prosaisk« og »poetisk«. Jeg synes nu, at en sygdom lige oven på en dimission er meget prosaisk (al sygdom synes mig nemlig ikke prosaisk). Jeg måtte finde mig i den prosa, måtte ligge syg næsten hele ferien. Da jeg endelig var kommen til kræfter igen, skulle jeg være skolelærer, og jeg vandrede da lidt modfalden til Storesolt. Dagen efter kom en del børn og tumlede og tumlede, så jeg var alvorlig vred og ønskede, at det snart måtte blive skoletid. Klokkeren slog, og jeg kom i skolen. Nu skulle du have set en gloen med en hel del, jeg kunne gerne fristes til at sige »døde« øjne. Jeg ville synge med dem, nej det kunne ikke ske, de havde ingen salmebøger, kunne heller ingen salmer udenad. Så lod jeg den fugl flyve og vilde have et barn til at bede, men ingen kunne bønnen, og altså bad jeg selv. Nu begyndte jeg at katekisere, men der var gaben, ligger på bordet osv., så jeg meget snart blev ked af det og holdt op. Læsningen blev sunget ud, og skrivebøgerne så galt ud. Om aftenen tog jeg bibelhistorie med dem, og der fik jeg den første gnist af liv at se, men det varede ikke længe, så sov de ind igen. Modfalden gik jeg op på mit kammer og spurgte mig selv, om jeg da var i den grad udygtig, at jeg ikke kunne holde børnenes opmærksomhed vedlige. Næste dag gik omtrent ligeså, da blev det mig for trangt, og jeg gik ud at spadserere. På vejen mødte jeg en mand, som talte dansk med mig, men så kom vi i samtale om skolevæsenet, og da han fik at vide, at jeg var skolelærer, ja, så begyndte han straks på tysk. Jeg talte dansk, han tysk, indtil vi skiltes, han hilste på tysk, jeg på dansk. Børnene taler indbyrdes altid tysk, og forældrene taler tysk med dem, men når de så kommer i skole, så er deres tale halv tysk, halv dansk. Ofte tør de ikke svare mig, fordi de ikke kan sige det uden plattyske

blandinger, men tager jeg et sådant svar ilde op? Ak nej, jeg modtager det med velvilje og retter det med kærlighed. Men nu kom jeg fra det, jeg ville fortælle: Da jeg på min spadseretur havde mødt hin mand, så tabte jeg modet og ilede om aftenen til min svigerfader og siger i min vanvittige stemning til ham, at jeg ikke kunne holde det ud. Ak Jelling, tænkte jeg, du var dog et Himmerig, der var dog liv, der var dansk liv. Da jeg havde udøst mit hjerte og ytret det ønske at komme i en rolig havn i kongeriget, da sagde han blot: Så du vil sidde i kakkelovnskrogen, du vil dø på sottesengen? Det slog mig, gode Rosendal, da kom der en anden ånd, da lød det: »Aldrig i evighed«. Kl. 1 om natten sagde jeg den gamle farvel, der træt af dagens byrde begyndte at blive søvnig, og ene tøjlede jeg gennem skoven til Storesolt, sættende mit håb til Gud med flid. Og tænk dig min glæde, det slumrende liv i skolen blev til et liv, tænk dig, hvor hjertet i går hoppede i livet på mig, da alle de større børn ville fortælle mig bibelhistorie, på dansk kunne de fortælle mig bibelhistorien med deres egen barnlige udtryksmåde, hvilken glæde. Jeg er indbudt til besøg hos adskillige af forældrene, men mener du, at det just er en så stor nydelse, nej, det kan ofte blive til en kamp. Man må ikke støde dem for hårdt. Og mener du måske, at hin mand, der talte tysk til mig, mener du, at han nu i mine øjne er en fjende? Nej, det er han slet ikke, thi lad os bare huske, at sådan en mand måske i sin barndom har fået bank for, når han talte dansk. Dersom han dengang som dreng ville have talt dansk til sin lærer eller overhovedet til en lærer, så ville han have fået en på munden, hvad under da, at han nu finder det for en uskik, for usømmeligt at tale dansk med en lærer! Husk nu imidlertid på, at det ikke er alle, jeg tager således i forsvar. Det lykkes ikke med magt. Først må man vinde børnenes hjerter, må ikke blive træt af idelig og idelig at tale venligt til forældrene, kun fast må

Den gamle skole i Store Solt.

man være, sin konge tro og sit sprog. Snart tror jeg også her at kunne trykke mange barkedede trofaste hænder, lige som jeg har kunnet det i Oversø. Med Guds hjælp tænker jeg snart de fleste barnehjertes er mine. Lev vel og gør mig den glæde snart at skrive et par liner til din ven

Brammer.

Laurits Peter Jepsen, født 1839, var lærersøn fra Vejstrup ved Kolding og tog eksamen fra Jelling 1859. Både han og en noget ældre broder Jeppe blev lærere i Sydslesvig, og begge blev afsat af tyskerne efter 1864.

Jeppe var lærer i Valsbøl i Mellemslesvig. Laurits var først hjælperlærer i Stenbjerg i Angel, fra 1860 i Skovbøl ved Flensborg. Efter 64 var han først i Sjelstofte, derefter i Fuglse ved Holeby på Lolland.

Hans Rosendal var blevet lærer ved Grundtvigs Højskole Marielyst ved København og havde i et brev til Jepsen opfordret ham til at anbefale ungdom i Stenbjerg til at komme på Marielyst Højskole. I Jepsens

svarbrev er udeladt en lang indledning, som ikke har forbindelse med skildringen af forholdene i Angel. – Marielyst havde fået navn efter Grundtvigs anden hustru Marie Toft, der døde 1854, og som havde virket for oprettelsen af skolen.

Stenbjerg d. 19. oktober 1859.

Kære Rosendal! I lang tid har jeg nølet med at besvare dit brev... Nu har jeg at meddele dig lidt om, hvorledes det er heroppe i Angel. O, hvilken modsætning til Jelling, kære Rosendal, her ser man rigtig døde mennesker og aldrig noget ret livsglimt, så du kan tro, man rigtig sættes på prøve her, om livet er så kraftigt hos én, at det kan trodse dødens ædende kræft. Jeg synes mangan gang, at dødens kolde susen vil tvinge mig til at slumre ind, men Gud ske lov, at jeg så Jelling, før jeg kom herop, jeg er da mindet om, hvad man skal bruge til at holde sig vågen med.

Her gives ret modgang imod i Jelling, jeg må omtrent vanke ene omkring og ikke tænke på at hente livsfrihed fra et ukristeligt samfund. Ja, gid jeg blot kunne gå til og fra min skole med hjertens lyst og glæde, men desværre er der også næsten altid modgang i enhver time, thi det er sådan med børnene her, at lærerne og børnene skal stå som adskilt fra hinanden. Børnene står alle lige stik imod mig og danser efter forældrenes fæltklingende pibe. Jeg ved næsten ikke et eneste barn, som jeg kan sige elsker mig. Men jeg har jo også kun været her så kort endnu, med Guds hjælp vinder jeg nok enkelte børn for mig. Jeg har også lidt fremfusende gået frem i skolen, thi efter få dages forløb ville jeg have Boisens sangbog indført, men måtte give tabt i førstningen, da kun et par børn måtte have den. Jeg lod den da afskrive, og med det går det godt. Dog har jeg nu haft den glæde, at en 8 stykker har købt nogle. Sangen går nu ganske godt, men det er også flinke børn til at synge. Blot der var mere lyst til at modtage religion, men det er der stor ulyst til, og jeg ved næsten ikke, hvorledes jeg skal udrydde den sløve ånd, som er kommen ind i skolen. Jeg tænker, at sangen hjælper mig nok noget, og vil derfor ikke spare på Villemands guldharpe, om end tyskerne heroppe kimser nok så meget med næsen af den. Du skriver, at jeg skal anbefale Grundtvigs skole. Det nytter mig ikke noget, thi der undervises vel sagtens ikke i tysk? Ja det har jeg jo ikke behov at spørge om, men det spørgsmål vil jeg få. Tillige er Grundtvigs navn meget forhadet heroppe, kan du tro, ja næsten af enhver, om det så er de spædlemmede præparander, som også vil knyste med.

Ja nu må jeg standse mit usammenhængende brev, men jeg har også haft 2 præparander i stuen i aften, som ofte har forstyret mig med deres grinen og fjasen.

Hils pastor Køster, samt hvem jeg kender, du taler med. Du hilses selv mange gange fra din oprigtige ven *Jepsen*. Lev vell

Kristen Jeppesen (1840-90) var gårdejersøn fra Hé ved Ringkøbing og tog eksamen fra Jelling 1862. Samme år blev han hjælpelærer i Bøl i Angel, 1863 lærer i Duborg ved Flensborg, hvorfra han 1864 blev fordrevet af tyskerne. Han gennemgik nu Monrads 3-årige kursus, hvorefter han i 4 år var forstander for Hammerum Højskole. Fra 1871-74 var han privatlærer i Hornslet og til sidst lærer ved Næstved Realskole.

Af brevet til Hans Rosendal fremgår det, at Rosendal har oversat »Vøluspa« (Vølvespádommen) og sendt oversættelsen til Jeppesen. – Brevet er forkortet lidt, idet der er udeladt nogle linier i dets indledning og dets slutning.

Bøl den 1. juni 1863

Kære ven!

Mange tak for Deres bog, som jeg har læst det meste af med stor fornøjelse! Navnlig har jeg et par gange gået Vøluspa igennem og sammenholdt oversættelsen med originalen, men dette er desværre næsten også det eneste islandske, jeg har læst i vinter, eftersom tysk har taget næsten al min fritid. Man må kunne tysk, når man skal være her. Folk vil ikke forstå dansk, men svarer altid med et »Wie?«, og kan man så ikke tale tysk, trækker de på skuldrene og går deres vej. Jeg kan ikke nok til at føre en samtale med dem, hvorfor jeg også har holdt mig temmelig afsondret, men jeg kan nok til at spørge og svare, hvor jeg lejlighedsvis kommer i berøring med dem, og dermed lader jeg det så gå. I skolen går det mig så nogenlunde godt, og eftersom præsten og flere har sagt mig, er forældrene så tilfredse med mig, som jeg kunne vente, skønt der jo er det slemme derved, at jeg er en »däne«. Det råbes jo idelig på den store uret, at deres børn ikke må undervises »in der muttersprache«, skønt jeg er tilbøjelig til at antage, at de lettere (med deres plattyske dialekt) kan lære dansk end højtysk. Nogen må de jo have at »wühle« over, og det er kun frygten for gendarmerne, der afholder dem fra at synge »Schleswig-Holstein«. Det er jo sørgelige tidernes tegn, og Gud skal vide, om der no-

gensinde sker en betydelig forandring til det bedre, vi vil og må håbe det bedste. Det har før set sort ud i Danmark og endda blevet godt. Hvad der gør stillingen endnu mere nedslående her, er dette, at forældrene let hos provsten kan få tilladelse til at holde huslærere og guvernanter, hvoraf følgen er, at det her i sognet og i de andre tæt ved sognegrænsen myldrer af lærere og lærerinder fra Holsten, ja selv højt oppe (om forladelse, jeg mener: dybt nede) fra det store »vaterland« – og det i den grad, at vi her i skolen ingen bønderbørn har, men kun de fattiges og mindre bemidledes, som ikke har råd til at holde private lærere. Hvad bliver følgen deraf andet, end at når der er gået en menneskealder hen, og man kunne vente at have nået den tid, da de fleste voksne forstod dansk (»tale« vil jeg ikke sige, thi dertil er der kun dårlig udsigt, siden børnene nu, så snart de er konfirmerede, ikke vil forstå dansk, når deres lærer tiltaler dem) – da har det tyske element så fuldstændig overvægten, at de velhavende slet ikke engang forstår dansk, og når man ved, hvordan penge regerer verden, ser man let, hvordan sagen vil stille sig. Bare regeringen og autoriteterne ville stramme de slappede tøjler, udskille Holsten og sætte nogle stopperer for den uafledelige »Wühlen«. Når først umu-

ligheden af et »Schleswigholst« var indlysende, ville anstrengelserne derfor vist efterhånden forsvinde. »Men aldrig vi fanger frihed og fred og gode dage--- og aldrig genvinder det gamle Nord sin tabte hæder, før atter i fru Margrethes spor en slægt træder«. Hvorledes er så udsigten dertil? Og hvad vil overhovedet, når det nuværende bevægede tidsrum er tilende, gå af med sejren – nationalitetsprincippet eller statsprincippet? Hvad tør vi håbe for det ulykkelige forpinte Polen? –Men lad os se at overlade det hele til ham, der »nedtrykker og ophøjer, leder kongernes hjerter som vandbække«. Hvor meget mer kunne jeg ikke have at tale med Dem om, men lad det nu være til sommeren, da jeg, om Gud vil, kommer til Vejle.

For resten er jeg i denne tid under lægebehandling, en mangeårig brystsvaghed har igen nødt mig til at søge lægehjælp. Gud ved, hvor langt enhver af os har tilbage! Man bliver gerne from, når man bliver syg, dog, jeg ved, på hvem jeg tror og vil bede ham om at holde fast ved mig i sunde såvelsom i syge dage. Vorherres nåde og velsignelse være med Dem og Deres. Hils Deres kone venligst med tak for sidst, og vær selv venlig hilset fra én, der gerne for fremtiden ville kalde sig Deres ven

Jeppesen.

Teaterliv i Tønder i 1920'erne

AF JOHANNES HOFFMEYER

Rektor Johs. Hoffmeyer, Grenå, giver et festligt kulisse-supplement til Poul Kamp Schiøths erindringer (december 1977) fra opførelsen af Helge Rodes »Moderen« i Tønder 1922.

I Sønderjysk Månedsskrift 1977 s. 331 ff efterlyser journalist Poul Kamp Schiøth »ældre

mennesker«, som erindre noget om Det kgl. Teaters opførelse af »Moderen« i Tønder i 1922.

Jeg vil straks melde mig. Jeg boede i Tønder 1920-27, var elev på Tønder Statsskole og var som spejder medlem af den af Kamp Schiøth nævnte »navnkundige« Stifinderpartulje, hvoraf flertallet endnu lever.

Den levende skildring af opførelsen er helt rigtig. Patruljens engagement begyndte imidlertid allerede om eftermiddagen, da vi gav møde omkring et brøstfældigt klaver nede i salen og på den måde første gang stiftede bekendtskab med »En rejselysten flåde«. Senere deltog vi i opstillingsprøve på scenen, som mildest talt ikke formåede at danne ramme omkring Helge Rodes symbol- og eventyrspil, som iøvrigt dramatisk set var svagt og egentlig kun fortjente opførelse i den aktuelle situation.

Olaf Poulsen afleverede en tordenskylle og fik varmt vand

Vi 5-6 spejderdrengene i 13-14 årsalderen var virkelig folket – i korte gule spejderbukser – helt til venstre på scenen – kun set bagfra. Vor sanglige præstation var og blev minimal. Kun én af os havde lidt sangstemme, og forberedelsen indskrænkede sig altså til den nævnte eftermiddagstime. Hvis bifaldet fra salen gjaldt os, kan det kun have været inspireret af glæden ved at se sine egne på scenen i fornem sammenhæng. Jeg husker min mors bemærkning bagefter, at det havde dog været kønnere at se os forfra.

I øvrigt kan man i dag næppe forestille sig, hvor primitive forholdene var på Tonhalle i 1922. At opførelsen overhovedet lod sig gøre, er mig i dag en gåde. Et af hovedoptrinene foregår foran ismuren. Jeg husker endnu min rædsel for, at den blafrende pærmur skulle »smelte«.

Omkælningsrummene i kælderen var et kapitel for sig – primitive og uopvarmede. Den eneste varmekilde i »teatret« var en kæmpekakkelovn nede i salen.

I den forbindelse har jeg en anden erindring. I de samme år skulle Det kgl. Teater opføre Erasmus Montanus på Tonhalle.

Der fandtes naturligvis ikke taxier i Tønder dengang. Det betød, at vi spejdere (naturligvis først og fremmest Stifinderpatrul-

jen) fik ordre til at møde på Tønder Vest og modtage skuespillerne. Ved skæbnens tilskikkelse blev jeg attachederet selve Olaf Poulsen. Jeg husker marchen op gennem hovedgaden, hvor jeg stærkt beæret bar hans kuffert og hans rejseplaid. Jeg erindrer ikke, at han sagde noget til mig under spadsereturen (jeg har nok holdt mig bag ham?). Men han tog i sandhed revanche senere. Jeg var også på teatret attachederet den store Olaf.

Det må være gået rimelig godt i begyndelsen. Jeg husker i hvert fald ikke andet. Men senere gik det galt. Da han efter forestillingen skulle afsminkes, bad han om at få vand i sit vaskefad (model 1890). Jeg ilede til den nærmeste vandhane – den var langt væk – og stolt bragte jeg det friske vand til den store skuespiller. Dog ak og ve – vandet var lige så koldt som det, jeg til daglig vaskede mig i, men Olaf Poulsen skulle afsminkes, og det kan nu kun ske i varmt vand. Virkningen var formidabel, jeg erindrer ikke nogensinde at have modtaget en sådan tordenskylle, og den ramte mig fra den store sprogets mester. Jeg nåede ikke engang at sige undskyld, men beflittede mig kun på så hurtigt som muligt at ile ned i restaurationskøkken for at skaffe det eftertragtede varme vand. Det tog en rum tid, så jeg har slet ikke nogen erindring om, at Olaf Poulsen var formildet, da jeg vendte tilbage. Jeg tror aldrig, jeg fik hans tilgivelse.

Andselite på Tønderbesøg i 1920'erne

I øvrigt kunne det være en opgave ved lejlighed ved studier blandt andet i lokalaviserne at finde frem til danske kulturtilbud i Tønder f.eks. i årene 1920-25. Det må blive et ikke uinteressant bidrag til genforeningens historie. Efter min egen erindring havde jeg som dreng i Tønder i de nævnte syv år lejlighed til at stifte bekendtskab med eliten i dansk politik, kunst og videnskab. Et enestående tilbud, som var en af moderlandets gaver til det genforenede land.

Sagt og skrevet

Ved indvielsen af Haderslevs nye museum 27. november 1977 kom museumsinspektør Hans Neumann i sin tale blandt andet ind på lokalhistoriens betydning:

Vi vil gerne fortælle historie. Men nu lever vi jo i en tid, hvor så mange begreber omvurderes, deriblandt også historie. Faget er i defensiven i skolen, det interesser ikke de unge, har man længe sagt. – Og da kan man jo nok spørge sig selv, om det nu lige er tidspunktet til at bygge dyre huse at fortælle historie i. Jeg har dog aldrig troet på, at denne udvikling skulle betyde en stor og varig ændring i vor indstilling. Mest fordi jeg har

så mange erfaringer for det modsatte. Min erfaring er, at alle mennesker er historisk interesserede.

Men konger og krige gør det ikke, og dronningers ægteskabelige forviklinger er heller ikke det rigtige. Det skal være emner, der er nære og lokale – det interesserer altid. Og det behøver ikke at være samtidshistorie, men lokalhistorie, og det er netop, hvad museerne kan byde på...

Under overskriften »Alvorligt gymnasie-problem: De tabte fag fra folkeskolen« skriver Jyllandsposten 21.2.1978:

Fra næste skoleår bliver gymnasierne nødt til at tilrettelægge undervisningen efter 7. klasses pensum i historie, geografi og biologi. Det betyder, at for disse tre fags vedkommende er 8. og 9. klassetrin i folkeskolen ikke blot spildt. De er samtidig med til at kaste glemsel over de kundskaber, eleverne gik ud af 7. klasse med.

Efter den nye folkeskolelov er historie, geografi og biologi valgfri fag, og de vælges på 9. klassetrin hver især af mindre end hver tiende elev.

En gymnasielærer siger til Jyllands-Posten om gymnasiets historieundervisning:

– Ikke alene får vi en klasse, hvor størstedelen af eleverne slet ikke har beskæftiget sig med faget i to år. Der vil samtidig være en gruppe elever, som af interesse har valgt faget og arbejdet med det i mellemtiden. Det bliver en meget uensartet klasse.

Næste skoleår bliver det første, hvor gymnasiet får virkningerne af den folkeskolelov at føle. Overgangen vil sandsynligvis blive dobbelt vanskelig, idet der i de nye 1. G'er vil være elever fra både de »nye« 9. klasser

og fra den »gamle« 3. real, hvor fagene hele vejen igennem har været obligatoriske.

For at få et overblik over, hvilket fælles grundlag de nye 1. G'er har i historie vil Foreningen af Gymnasie- og HF-lærere i historie lave deres egen spørgeskema-undersøgelse.

Adjunkt Thorkild Vejen, der skal være med til at lave denne undersøgelse, tror dog ikke på, der er ret meget fælles at bygge undervisningen på.

– Det er vor fornemmelse, at de unges historiekundskaber er endog meget mangelfulde. Spørger man, hvem Martin Luther var, får man oftest svaret: Borgerretsforkæmper i USA, fortæller Thorkild Vejen.

Hvor mange, der egentlig vælger hvad i folkeskolen, har amtskonsulent Gotfred Pedersen, Århus undersøgt. Det viser sig, at eleverne på 9. klassetrin har 3,7 pct. valgt historie, 4,8 pct. har valgt geografi, mens 8,9 pct. har valgt biologi i dette skoleår. Det skyldes naturligvis også, at valgfaget tysk kræves for optagelse i gymnasiet, og latin (som 31,4 % på 9. klassetrin valgte) kræves af dem, der vil i gymnasiets sproglige linje.

Boganmeldelser

Dansk præste- og sognehistorie,

bd. X, Haderslev stift, hefte 2. Udgivet af A. Pontoppidan Thyssen.

I hefte 2 er man nået til gennemgangen af sognene, i dette hefte Haderslev domsogn, Gammel Haderslev, Hoptrup, Vilstrup, Starup-Grarup, Halk, Øsby, Vonsbæk, Aastrup og Moltrup-Bjerning.

Stofordningen indenfor det enkelte sogn kunne have været mere overskuelig. Præstelisten er delt i to, først den ældre række til ca. 1850 og senere resten, men ind imellem disse to dele behandles andet stof, for Hoptrups vedkommende f.eks. en skildring af det kirkelige arbejde, religiøse og nationale brydninger helt op til nutiden, derefter et stykke om sognets lægfolk, der er et større afsnit om Hoptrup højskole og et mindre om folkeskolen, der er oversigter over folketal, menighedsrådets sammensætning og en skildring af kirkebygningen. Først derefter kommer den sidste del af præsterækken, fra 1850.

Forkortelserne er mange, og de er vel en økonomisk nødvendighed, men listen foran med »de hyppigst forekommende forkortelser« er utilstrækkelig. F.eks. står »C« i listen for »sognekrønike«, hvilket nok ikke vil behage den konservative borgmester H. C. Carstensen, Haderslev, når han opdager, at der står »C« efter hans navn. Man kan vel gætte meningen, når der i teksten står »Frisk-lærer«, men forkortelseslisten giver her ingen hjælp til den, der ikke kan gætte gåder.

Så meget om de redaktionelle problemer.

En læser, der giver sig i kast med en håndbog af denne karakter, må selvfølgelig være forberedt på, at afsnit af leksikalsk karakter veksler med stykker af mere almindelig læseinteresse. Som samlet indtryk efterlader dette hefte en stærk understregning af den kendsgerning, at ualmindelig mange åndspersonligheder har virket indenfor kirken i

dette område. Det var tilfældet i reformationstiden, og det var det også i tiden mellem de slesvigske krige: »Siden reformationstiden har der ikke på samme tid været ansat så mange betydelige præster ved Haderslevs kirker, som tilfældet var fra 1850-64... Haderslevs præster fra denne tid har alle indskrevet deres navne ikke blot i sognets, men i landets kirkehistorie« (G. Weiting). Men også præsterækkerne i Haderslevs opland møder med navne, som man kender fra historien. Det er interessant her at se dem placeret i en kirkelig og geografisk sammenhæng.

Ofte er der også tale om en slægtssammenhæng indenfor de geografiske rammer. Blandt præstedynastierne får man f.eks. data-orden på Prahlfamilien: Peder Rasmussen Prahlfamilien, der var født på Bornholm, men blev tysksindet (ifølge Fr. Jessen i Heimatkundliche, årg. 1973 side 21, havde han ikke Rasmussen, men Svaneke som mellemnavn); han har været præst i Sommersted, Vedsted og provst i Tønder. Sønnen Hans Peter Prahlfamilien blev præst i Øster Løgum og Øsby, men »efter Treårskrigen måtte slesvig-holsteneren Prahlfamilien søge sydpå«; hvorfor ikke skrive ligeud, at han blev afsat? I 1864 vendte han tilbage som præst og provst i Gammel Haderslev. Sønnesønnen Hans Schlaikjær Prahlfamilien er noteret som præst i Mjolden, Møgeltønder, Egen og Gammel Haderslev, hvor han også blev leder af præsteseminariet; fra 1920-26 var han præst for den tyske menighed i Gl. Haderslev. 4. generation Friedrich Immanuel Prahlfamilien har været præst på Kegnæs, i Gelting, Gundelsby, Flensborg og sluttede som præst for den tyske menighed i Haderslev domsogn, hvor han var drivende kraft i den såkaldte »Haderslevkreds«, der fremkaldte den

tyske loyalitetserklæring efter besættelsen og lagde grunden til Bund deutscher Nord-schleswiger. Weitling tager Prahl i forsvar overfor Manfred Spliedts angreb i bogen »Sådan en dum knægt«, selv om han iøvrigt tilslutter sig Spliedts generelle indtryk.

Der er ikke altid taget tilstrækkeligt hensyn til den forudsætningsløse læser og heller ikke til den interesserede, der søger at trænge til bunds i emnet. F.eks. støder man i Halk sogn (side 154) på den oplysning, at sognet (midt i 1870'erne) var plaget »af udvandring enten til Danmark eller Amerika, formentlig til en vis grad forårsaget af de præjisiske ægteskabslove«. Der sigtes til det tvungne borgerlige ægteskab, som indførtes 1874, hvorefter den kirkelige vielse reduceredes til en velsignelse af et allerede retsgyldigt ægteskab. Men har det betydet noget for udvandringen??? I Øsby førte det til, at nogle ægtepar (der skal formodentlig stå: vordende ægtepar) er taget over grænsen for at blive viet i Taps eller Vonsild (side 160), men det er jo dog noget andet. I Åstrup fik de nye ægteskabslove ingen virkning (side 174), så redaktionen må vel siges at skyldte en forklaring på påstanden om, at de har bidraget til udvandringen til Amerika.

Også med hensyn til mindre detaljer savnes undertiden fornøden forklaring. F. eks. nævnes intet om provst Jørgen Nissens betydning for oprettelsen af de amthistoriske samfund. Der står side 174, at pastor Braren var moderat tysksindet, men det nævnes ikke, at hans datter blev genforeningspigen, som kongen top op på hesten, da han red over grænsen. De topografiske afsnit er ikke altid tilfredsstillende. Hvor det side 157 betones, at »i vor tid går den vigtige vejforbindelse Haderslev-Aarøsund« gennem Øsby sogn, burde det være sagt, at den tidligere havde langt større betydning, idet den store forbindelse gennem riget gik denne vej. Kaspergård, der er navnet på Vonsbæk gamle præstegård og derfra overført til præstefamilier, tolkes side 172 som »Korsbrødregård«

uden at afvisningen af denne tolkning i »Sønderjyske Stednavne« (Haderslevbindet side 168) er anført. I 1914 standsede verdenskrigen en tjenstlig sag mod pastor Tonnesen, fordi han kaldte til protestmøde i Hoptrup kirke, da tyskerne på pladsen uden for kirken havde rejst en mindesten til minde om træfningen i 1848 og »befrielsen« i 1864. Men der står ikke, at befolkningen væltede denne sten i 1920 (Traps Haderslevbind side 211), og at denne sten siden anvendtes til genforeningssten (H. V. Clausens rejsehåndbog 1932, side 42).

Episoden med pastor Bolten, Moltrup-Bjerring, der i 1903 kom tre timer for sent til en vielse, han skulle forrette, idet han lagde mere vægt på at deltage i en afstemning på et synodemøde mod danske religions-timer, er forkert fremstillet. Der står side 179, at han ved sin stædighed opnåede at få afgivet sin stemme. Men faktisk måtte han forlade mødet inden afstemningen. Derfor skrev han en stemmeseddel, som degnen senere lagde i valgurnen. Det blev opdaget og påtalt, og valget måtte gå om (herom Flensborg Avis den 2. august 1903, se samlingen af Jens Jessens artikler, 1907, side 157).

Mere beklageligt er det, at de centrale spørgsmål om sprængningen af Indre Mission i 1912 ikke bliver behandlet fyldestgørende. Den er dels omtalt i den indledende oversigt i 1. hefte, side 38ff, dels i hefte 2, under Hoptrup, side 134ff. De to skildringer harmonerer ikke. Side 39 skriver Jens Holdt, at skilsmissegrunden tydeligt var det nationale spørgsmål, og at man i debatten bagefter »ganske med urette« brugte Tonnesens teologiske syn som skærmbærd. Side 135 skrives derimod (formodentlig af lektor Henry Petersen), at årsagerne dels var af national, dels af dogmatisk art, og med vægtforskydning til de sidste, hvilket indirekte bliver fremhævet af oplysningen om, at Tonnesens modstandere offentliggjorde deres synspunkter i Flensborg Avis. Når redegørelsen kom der, skyldtes det ganske enkelt,

at man i Flensborg Avis havde efterlyst en forklaring fra dem. Når der er to modstridende påståede, burde forholdet være belyst nærmere.

Det er ikke korrekt, når der side 39 står, at 12 præster udtrådte af foreningen. Det var 12 præster, der underskrev, men kun 5 af dem var udtrådt af foreningen (der var identisk med bestyrelsen for Indre Mission, som ialt omfattede 28 medlemmer), medens 7 havde medunderskrevet for at tilkendegive deres samstemmende opfattelse (se herom Flensborg Avis, den 24. november 1912). Det er også en mangel ved netop et værk som det foreliggende, at de 12 præster, som derefter dannede Indre Missionsforeningen »Det gamle budskab«, ikke er nævnt ved navn. De 5 udtrådte præster var Andresen, Agerskov, Bertelsen, Sottrup, Bracker, Breklum, Carl Matthiesen, Flensborg, og Nissen, Broager. De 7, der tilsluttede sig, var Andresen, Ballum, Bendixen, Sommersted, Bruhn, Skærbæk, Hansen, Hostrup, Mahler, Haderslev, Petersen, Skodborg, og Wacker, Flensborg. (T.s forsvarsskrift p. 72).

Pastor Hans Tonnesen, der var nordslesvigske lokalpatriot, forstod den åndelige nød, det danske befolkningsflertal blev hensat i, når den kirkelige betjening og den nationale grundholdning disharmonerede. Hvis ikke præsterne forstod at komme på bølgelængde med befolkningen, blev den tvunget over i frimenighederne eller tilskyndet til kirkelig ligegyldighed. Tonnesen nåede som den første tysksindede at blive optaget i nekrologrubrikken i Sprogforeningens almanak »De gamle, som faldt«, og hans nekrolog var tilmed skrevet af en frimenighedspræst.

I det foreliggende værk side 141 er anført, at pastor Tonnesen i 1916 har udgivet »Den nordslesvigske kirke under Verdenskrigen«. Det skal være »Den nordslesvigske kvinde under Verdenskrigen«. Han skrev heri: »Jeg håber, der er kvinder i Nordslesvig, der i al stilhed har billiget og godkendt, hvad Jesus i de sidste 2-3 år har gjort med deres mand-

lige pårørende og deres hjem«. Tonnesen mistede selv en søn, og der er personlig baggrund for den mindemappe, han udgav 1919 »Et af krigens ofre«.

Side 135 anføres, at den sjælelige tyngde i krigsårene efterhånden blev Tonnesen ulidelig, og at genforeningen virkede som en personlig befrielse for ham til fortsat præstegerning under Danmark. Men det nævnes ikke, at Helge Knudsen i Grænsevagten, bind II, giver et helt andet billede af pastor Tonnesen i genforeningstiden, der har gjort ham til en bitter og ensom mand. Om Tonnesens tragedie taler også Fr. Jessens beretning om Tonnesen, da han vendte tilbage fra sine sammenslutningsforhandlinger med Dansk Indre Mission i 1920; da sagde Tonnesen til sin søn: »Det var endnu nogle grader koldere, end når jeg tidligere havde at gøre med prøjsiske embedsmænd.« Senere følte Tonnesen dog sikkert forandringen mere positivt. Under sin opvækst i Rødding blev han påvirket af Svejstrup med en forståelse for det grundtvigske, som ikke slap ham siden, og provst Jørgen Nissen kunne om noget, Tonnesen havde skrevet, bemærke, at det jo næsten var, som om det var skrevet af en god gammel grundtvigianer. De to kom sammen til at sidde i »Det kirkelige udvalg« i Genforeningstiden og lå her på samme bølgelængde; de var enige om, at der skulle prædikes dansk kristendom for danske mennesker, og at kristendomsforkyndelsen i Nordslesvig burde svare til den nordslesvigske befolknings særlige ejendommelighed, hvis der skulle komme noget ud deraf. Ved en strammere redaktion på andre punkter ville det have været muligt at få sådanne træk stærkere frem.

Dansk præste- og sognehistorie er et meget inspirerende værk, der ansporer til uddybende læsning, men stærkest berøres læseren, hvor præsterne bliver til levende mennesker, og hvor grænselandet – som i Tonnesens tilfælde – bliver til skæbne.

Bjørn Svensson

Dansk konsolidering i Sydslesvig

Grænseforeningens årbog 1978.

Danskhedens historie i Sydslesvig har gennem tiderne kunnet illustreres ved op- og nedadgående kurver. Titlen på rektor Knud Fanøs afhandling i Grænseforeningens årbog for 1978 har tidligere været anvendt som betegnelse for en tilstand, som ikke altid har holdt stik i en senere periode. Men i dag synes rigtigheden af begrebet konsolidering i forbindelse med Sydslesvig at være fuldt ud bekræftet.

Det er rigtigt, når Fanø efter det indledende afsnit kalder næste kapitel for »Det politiske fundament«, for et sådant grundlag manglede faktisk til op imod slutningen af 1940erne. Det vigtigste politiske ombud er naturligvis pladsen i Kiels landdag, efter at et mandat i forbundsparlamentet ikke mere kan opnås.

Men betydningsfuld er også repræsentationen i de kommunale råd. I kredsene (amterne) sidder i dag (27. 2.) 5 danske medlemmer, i det »kredsfrie« Flensborg er der 8 danske blandt de 43 byrådsmedlemmer og i de øvrige kommuner tilsammen 86. I modsætning til i Danmark er der hernede større valgdeltagelse til kommunevalg end til parlamentsvalg, forholdet er for Sydslesvigsk Vælgerforening hhv. godt 22.000 mod godt 20.000 stemmer.

Fanø udstøder et lille hjertesuk, fordi danske statsborgere dernede ikke kan stemme hverken det ene eller det andet andet sted, men det spørgsmål lader sig næppe løse, i hvert fald ikke uden store vanskeligheder.

»Skolens tal må anses for at være et af de mest objektive midler til aflæsning af den nationale balance i et grænseland«, hedder det, og tydeligere kan det ikke siges. I de 62 børnehaver foregår den sproglige forberedelse til den danske skolegang. De 65 skoler med nu 6573 elever mod under 4000 for 10 år siden – og med højeste tal 1000 før 1945 – er et stærkt vidnesbyrd om konsolidering, men Fanø er så meget realist, at

han forudser, hvordan den almindelige nedgang i fødselshyppigheden om få år vil vise en nedadgående tendens. I Slesvig by f.eks. er fødselstallet halveret fra 1970 til 1976.

Skolerne er ikke kun kundskabsmeddelere, de har alle en status som kulturcentre, enten det drejer sig om gymnasium, realskole eller folkeskole.

Fanø går ikke uden om problemerne ved dels at skulle a'jourføre skolestrukturen i overensstemmelse med skolevæsenet i Danmark og dels at forsøge tilpasning til herbergstatens uddannelsessystem og de særlige vilkår, det tyske samfund byder på. Læseplanudvalget arbejder fortsat på at finde frem til en endelig løsning. Voksenundervisningen og dens betydning får sin særlige omtale. Interessen for at lære dansk er stor – og ikke kun i danske kredse.

Et vigtigt led til fremme af det danske sprog er ferierejserne til Danmark, hvor hvert år o. 2000 skolebørn får nogle ugers ophold i rent danske omgivelser. Tidligere havde rejserne både et socialt og et pædagogisk formål, men med de ændrede økonomiske vilkår har det pædagogiske sigte afgjort fået første prioritet.

Organisationerne spiller en stor rolle i landsdelen. De har et vidt forgrenet administrationsapparat med Sydslesvigsk Forening som den delvis samlede helhed. Bemærkelsesværdigt er det, at den gennemsnitlige kontante ydelse fra det enkelte medlem af de danske ungdomsforeninger beløb sig i 1976/77 til 102 DM. Ellers vil stort set en oprensning af de mange foreninger og institutioner falde sammen med mønstret fra Danmark, sportsforeninger, Foreningen Norden, landboforeninger og mange, mange andre.

Det gamle spørgsmål om forholdet til den tyske landskirke antydes, men en oplysning om, at landskirken nu lønner fire danske præster, taler sit sprog. I øvrigt meldes om rig vækst i alt dansk kulturelt arbejde, der

kommer 20.000 deltagere til koncerter og teaterforestillinger, »Det lille teater« (amatører) har i de sidste 10 år budt på 75 forestillinger. Der møder årligt 75.000 til foredragsaftener, og bibliotekets udlån er på 10 år steget fra 164.000 til 400.000. I denne sammenhæng er det interessant at få konstateret, at mens før kun en enkelt sydslesviger, Willy-August Linnemann, ragede op inden for dansk litteratur, er der i de senere år fremstået flere nye litterære talenter, hvoraf kun skal nævnes Niels Bøgh Andersen og Helmut Leckband.

De nationale frisere og deres nære tilknytning til dansk arbejde bliver ikke glemte. De er med i de fælles årsmøder, som har op mod 20.000 deltagere hvert år. Herunder kan Fanø ikke tilbageholde et forståeligt hib til Fremskridtspartiet og dets negative holdning over for bevillingerne til Sydslesvig.

Knud Fanø har formået på en yderst begrænset plads at give en omfattende helhedsskildring af det danske liv i Sydslesvig af i dag. Som regel plejer et stort talmateriale ikke at fremme læserens appetit, men i dette tilfælde er de mange statistiske oplysninger føjet så harmonisk ind i sammenhængen, at de kun virker som nødvendige understregninger. Det enkle, men velformede sprog, der anvendes, bidrager sit til at gøre »Dansk konsolidering« til interessant læsning.

Årbogen indeholder foruden hovedartiklen Grænseforeningens årsberetning ved formanden, landsretssagfører E. Friehling. Den er absolut også værd at læse. Det samme gælder kontorchef O. M. Olesens oversigt over Grænseforeningens organisatoriske virke og redaktør Karl Grages opgørelse af situationen, som den aftegner sig mod årsskiftet 1977-78. C. S.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. januar: Ud fra krav om bedre undervisningsmateriale med sydslesvigsk baggrund til de danske skoler i Sydslesvig vil en kreds af lærere fremstille et dias- og undervisningsmateriale foreløbig fra vestkysten.

3. januar: Professor dr. Gerhard Wietek ind sættes som ny direktør for det slesvigholstenske landsmuseum på Gottorp slot.

6. januar: Der er 1,86 mill. valgberettigede til kommunalvalget i Slesvig-Holsten den 5. marts. SSV, som i 1974 opnåede 22.367 stemmer, håber i kraft af at være det eneste

landsdelparti for Sydslesvig at nå over de 23.000 stemmer.

7. januar: Der foreligger stadig ingen afgørelse om den tyske linieføring af det fremskudte dige nord for Silddæmningen. Landbrugsminister Günter Flessner vil af hensyn til forlandet fastholde et »krumt« dige.

9. januar: Det gamle kanalpakhuis i Rendsborg er efter køb af privat mand og påfølgende gennemgribende restaurering sikret for eftertiden og tænkes anvendt som salgs- og udstillingslokaler.

Sydslesvigsk Forening i Flensborg amt kan med et medlemstal på 3518 notere en fremgang på 198 siden i fjor.

10. januar: SSV i Slesvig-Flensborg amt siger i sit valgprogram, at en sikring og fremskaffelse af arbejdspladser må have første prioritet, lige som turismen skal øges. Partiet håber på en stemmefremgang på 10 pct. eller ialt ca. 3500 stemmer.

11 januar: Kun knap 20 fiskere i Flensborg har i dag fiskeri som deres hovederhverv. Fiskebestanden er for ringe i fjorden.

I 1977 rejste ca. 24 mill. rejsende ind i Sydslesvig, heraf alene 9,6 mill. over Kruså, 2,4 mill. over Padborg og 2,3 mill. over A-ventoft.

Flensborg Avis peger i en leder på, at Danmark ved at kopiere tyske love med hensyn til erhvervelse af landbrugsejendomme kan sikre sig mod uønskede udenlandske jordkøb.

12. januar: Danske myndigheder afviser, at tyske ambulancer efter åbningen af motorvejen også skulle dække et område nord for den danske grænse.

Med hjælp fra blandt andet venskabskredsen i Skanderborg skal der foretages en udbygning af Valsbølhus.

14. januar: Den netop fratrådte biskop i Slesvig, Alfred Petersen, mener i en samtale med Flensborg Avis ikke, at det er urimeligt, at den tyske kirke kun støtter den danske kirke i Sydslesvig med fire præstelønninger, som rundt regnet beløber sig til 180.000 DM, ligesom han finder, at antallet af danske præster i Sydslesvig måske er lidt rigeligt.

16. januar: Det kommunale tyske bibliotek i Flensborg har i det forløbne år haft et udlån på 302.471 bind. Dansk Centralbibliotek, som dækker hele Sydslesvig, har udlånt 395.980 bind. Mens gennemsnitsudlånet i Vesttyskland ligger på ca. 10 pct. af befolkningen, er man i Flensborg oppe på 13,7 pct.

Tre elever fra den danske skole i Strukstrup bliver dræbt ved en glatføre-ulykke på vej til skole.

De sydslesvigske budgetter for 1979 vil omfatte følgende anlægsopgaver: ombygning af salen på Slesvighus, en træningshal i Slesvig, projektering af udvidelser ved Dansk Centralbibliotek, en ny præstebolig i Husum, gymnastiksale ved Gustav Johannsens skolen og ved skolerne i Satrup og Frørup, en foredragssal på Jaruplund højskole og foruden de igangværende udvidelser på Duborgskolen udvidelser ved skolerne i Sønderbrarup, Husum og Bredsted.

19. januar: Arkæologer i Slesvig mener at have lokaliseret beliggenheden for den gamle danske kongsgård fra omkring 1000-tallet til pladsen, hvor nu Slesvigs rådhus ligger.

Justitsministeriet i Kiel oplyser, at der endnu behandles 10 retssager for krigsforbrydelser i nazitiden.

Sydslesvigsk Forening i Sydtønder amt vælger overlærer Johan Mikkelsen, Læk, som amtsformand. Han afløser skoleleder Georg Lesch, Nykirke, som blev næstformand i Sydslesvigsk Forening.

21. januar: Nordfrisisk Institut har udgivet et interfrisisk leksikon for at fremme forståelsen mellem de enkelte frisiske dialekter.

Selv om der i øjeblikket er 150 ubesatte pladser i de 17 danske børnehaver i Flensborg, regner børnehavekonsulent Ruth Schade dog med, at alle pladser udnyttes i løbet af foråret.

23. januar: På et møde i Virum sammen med Karl Otto Meyer fastholder folketingsmand Mogens Glistrup, Fremskridtspartiet, at de danske bevillinger til Sydslesvig bør beskæres kraftigt. Både sydslesvigerne selv og de tyske myndigheder bør yde mere.

26. januar: Flensborg Avis betegner Glistrups påstande om, at de danske sydslesvi-

gere kan klare sig uden støtten fra Danmark, som uden bund i virkeligheden.

Antallet af lærepladser indenfor Flensborg Håndværkskammers område er de sidste to år steget med 35,6 pct., og over 9000 unge er under uddannelse inden for håndværk.

Flensborg Industri- og Handelskammer er skuffet over, at det kommunalpolitiske samarbejde over grænsen ikke koordineres med det erhvervspolitiske samarbejde indenfor Dansk-tysk Erhvervsforum.

26. januar: Sydslesvigsk Vælgerforening i Rendsborg-Egernførde amt, som ikke er repræsenteret i kredsagen, finder, at der er opnået ganske væsentlige resultater, ikke mindst hvad angår tilskud til danske institutioner gennem kontaktudvalget til kredsagen, som er helt accepteret af de folkevalgte i kredsagen. På landsbudgettet for 1978 er der afsat 16,33 mill. DM til det danske skolevæsen i Sydslesvig, svarende til 80 pct. af udgifterne ved tyske grund- og realskoler. Karl Otto Meyer vil med et ændringsforslag forsøge at nå op på 85 pct. svarende til et beløb på 906.200 DM mere, men som alligevel kun vil give en samlet dækning af omkring 30 pct. af det danske skolevæsens udgifter.

For at sikre den positive udvikling med hensyn til godsomsætning på Flensborg havn opfordrer Industri- og Handelskammeret til en indsats til snarlig forbedring af havnens faciliteter.

Flensborgs bypræsident siden 1974, dr. Horst Kiessner, dør 63 år gammel.

Flensborg byråd forhøjer under budgetforhandlingen tilskudet til Dansk Centralbibliotek med 25.000 DM til 100.000 DM og bevilger som ny post 49.500 DM til SdU's fritidshjemsarbejde. Forhøjelserne sker dog under modstand fra CDU-fraktionen.

30. januar: Kredsags- og byrådsmedlem H.H. Bruhn, Tønning, peger på et amtsmøde

i Tetenbøl på, at SSV i de forløbne år har gjort alt, hvad der var muligt for netop at fremme miljøbeskyttelsen, hvorfor den i Nordfrislands amt opstillede »grønne liste« vil opnå mere, når vælgerne stemmer på SSV.

NORD FOR GRÆNSEN

1. januar: Jydske Lov af 1241 gælder stadig for de nordslesvigske strande, mens det i det øvrige land er Christian V.s Danske Lov af 1683. Miljøministeren vil nu sørge for en ensretning af strandretten.

I en nytårstale med den sønderjyske presse fastslår amtsborgmester Erik Jessen, at det dansk-tyske samarbejde i sin nuværende form har fundet sin bekræftelse og svarer til de forestillingr, man har gjort sig nord for grænsen.

2. januar: Lederen af folkemindesamlingen på Københavns universitet, Karsten Bjerring foreslår, at der i Haderslev-ejendommen Slotsgade 20 indrettes en sønderjysk folkemindesamling.

Viceamtsborgmester Sv. Ingomar Petersen anker over, at udbygningsplaner vedrørende de sønderjyske folkeskoler først skal til godkendelse i København og opfordrer til større decentralisering.

Børne- og Ungdomspædagogernes Landsforbund vil ikke anerkende en fra Hamborg kommende leder af det tyske fritidshjem i Åbenrå, hvis uddannelse ikke svarer til de danske krav. Efter langvarige forhandlinger accepterer man ansættelsen.

4. januar: Fremskridtspartiet i Løgumklosterkredsen kommer i vanskeligheder, efter at partiets opstilling til amtsrådet erklæres ugyldige, og kandidaten, amtsrådsmedlem

Truels Christensen, som følge heraf udmelder sig af partiet.

3,1 pct. af samtlige skoleelever i Sønderjyllands amt undervises i tyske skoler. Ialt besøgte de kommunale skoler i amtet af 39.554 elever.

11 af de 29 amtsrådsmedlemmer i Sønderjyllands amt søger ikke genopstilling til amtsrådsvalget den 5. marts.

5. januar: I en samtale med redaktør R. H. Wecken fra NDR siger generalsekretær Peter-Iwer Johannsen, at han finder det af betydning for det tyske mindretal, at man nu for 3. gang har kunnet genvælge Jes Schmidt til folketinget. Dog må han beklage de stagnerende tyske elevtal, som dog må ses i relation til befolkningsudviklingen som helhed.

10. januar: Brændstrup forsamlingshus kan fejre sit 70-års jubilæum og Løgumkloster forsamlingshus sit 50-års jubilæum.

Det tyske forsamlingssted Schweizerhalle i Tønder må muligvis sælges. Der er planer fremme om at indrette et omsorgscenter i bygningen.

Landbrugsminister Poul Dalsager anmoder finansudvalget om 5 mill. Kr. til sikring af de sønderjyske frijorde mod udenlandske opkøb.

Sønderjyllands amt overtager det hidtil privat drevne vognmuseum i Christiansdal, og det påtænkes at indrette en udstilling af gamle vogne i det gamle ridehus i Haderslev.

11. januar: Over for en indstilling fra skoleforvaltningen i Tinglev stemmer Slesvigsk Partis medlemmer af Tinglev byråd for bevarelsen af de danske skoler i Rens og Burkal og sikrer dermed et flertal for skolernes fortsættelse.

Bund deutscher Nordsleswigers hovedstyrelse vedtager på et møde i Åbenrå Slesvigsk Partis valgprogram.

Overbibliotekar Hans Walter Petersen, Åbenrå, vælges til formand for Bund deut-

scher Nordschleswigers kulturudvalg.

12. januar: Folketinget stiller sig positivt overfor et blandt andet af folketingsmedlem Johs. Burgdorf stillet forslag om, at udenlandske kvinder i blandede ægteskaber kan bevare deres dobbelte statsborgerskab.

Af Rønmøs samlede turistindtægter på ialt 17,9 mill. kr. kommer 12,7 mill. fra tyske turister.

13. januar: Det særlige Bygningssyn anbefaler i en skrivelse til Haderslev byråd udarbejdelsen af en samlet bevaringsplan, som kan sikre Haderslevs bykerne i fremtiden.

H. V. Clausens og Johan Ottosens Legat til Danskhedens fremme i Sønderjylland tildeler museumsleder Holger Jacobsen, Åbenrå, fhv. sparekassedirektør H. P. Jensen, Ager-skov, og gårdejer Jørgen Aalling Jensen, Vester Åbølling.

14. januar: Fhv. højskoleforstander og valgmenighedspræst Aage Møller, Rønhoved, dør 92 år gammel.

Dårlig ledelse og en forfejlet politik er årsag til det tyske mindretals fortsatte tilbagegang, fastslår fhv. folketingsmand Hans Schmidt, Oksbøl, i en kronik i Flensborg Avis og Jydske Tidende.

16. januar: Kruså forsamlingshus trues af lukning, hvis der ikke skabes ordnede parkeringsforhold. Derfor henvender bestyrelsen sig nu til kulturministeren for at få lov til at udbygge parkeringspladser på fredet grund.

17. januar: Folketingets presseløge besøger tyske mindretalsinstitutioner under et informationsbesøg i landsdelen.

18. januar: Det vækker opsigt i Sønderjylland, at Fremskridtspartiet som nr. 2 på sin amtsrådsliste opstiller fabrikant Jes Friis, Øster Løgum, kendt for sin fortid som fylkesfører for DNSAP og leder af »spadeslaget« i Haderslev den 8. december 1940.

Kun et mere tidssvarende tysk ungdomsarbejde i Nordslesvig kan bidrage til, at unge vil interessere sig for Det tyske Ungdomsforbunds tilbud, fastslår Rainer Iwersen, Bylderup Bov, i en artikel i Der Nord-schleswiger.

Bov kommunes nægtelse af at yde tilskud til elevens kørsel til tyske skoler udenfor kommunen kan føre til en ombudsmands-sag, mener den tyske skoleleder i Tinglev Harald Kracht.

Den tyske skole i Højer har til det kommende skoleår fået 5 tilmeldelser. Der er 23 til den kommunale skole. Den tyske skole i Tønder har fået 13 tilmeldelser.

19. januar: Fremskridtspartiets amtsstyrelse i Sønderjylland afviser at slette Jes Friis' opstilling på grund af begivenheder, der ligger 40 år tilbage i tiden, og som Jes Friis ikke har lagt skjul på.

Forfatteren Willy-August Linnemann gør sig i en kronik i Berlingske Tidende til talsmand for, at der i det slesvigske område dannes to regioner, en fra Hamborg til Ejderen og en fra Ejderen til en linie Kolding-Esbjerg, hvilket vil skabe en rimelig befolkningsmæssig balance på begge sider grænsen.

21. januar: På Slesvigsk Partis præsentationsmøde af det nye valgprogram fastslås, at partiet behøver flere stemmer end i 1974 for at bevare begge sine mandater i amtsrådet.

Valgprogrammet understreger Slesvigsk Partis stilling som eneste sønderjysk parti og varetager ved siden af det tyske mindretals interesser hele landsdelens tarv. Spørgsmålet om valg af amtsborgmester vil være afhængig af, om vedkommende går ind for en decentralisering.

Fredningsstyrelsen foreslår, at 5100 ha land i Tønder marsken bevares uændret, og så når det nye dige bygges.

22. januar: Haderslev Vesteramts lægeklub foreslår i et åbent brev til amtsrådet, at Gram sygehus genåbnes som akut behandlingssted.

I 1977 blev 378 udenlandske par viet på Tønder rådhus mod 354 i 1976.

26. januar: Det unge Grænseværn afstår vandrerrhjemmene Jyndevedhus og Grænsehjemmet til de pågældende hjems bestyrere, som vil videreføre hjemmene i privat regi.

Magister Steen Wulff Andersen, København, udnævnes til museumsinspektør i Haderslev. Han afløser inspektør Hans Neumann.

28. januar: Fælles biblioteker i Nordslesvig vil være den bedste måde at forbedre det tyske mindretals biblioteksbetjening på, da der næppe kan blive tale om at godkende de tyske biblioteker som folkebiblioteker under biblioteksloven, erklærer kulturminister Niels Mathiasen.

Der er opstillet ialt 206 kandidater til amtsrådsvalg i Sønderjylland.

30. januar: Bund deutscher Nordschleswigers delegeretforsamling vælger gårdejer Gerhard Schmidt, Gråsten, som formand og nyvælger gdr. Leif Nielsen, Vollerup, til næstformandsposten.

Antallet af valgberettigede i Sønderjyllands amt er siden 1974 steget fra 161.853 til omkring 168.000.

31. januar: På et nattemøde i Dybbøl besluttedes det at stryge fabrikant Jes Friis af Fremskridtspartiets kandidatliste. Beslutningen skete efter henstilling fra partiets landsformand ifølge en hovedbestyrelsesbeslutning, som kun Mogens Glistrup stemte imod.

Hamborgs erhvervs senator Helmut Kern foreslår i en samtale i Radio Syd, at der skabes et dansk-tysk forum, som også bør omfatte København, Århus og Hamborg.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønsejandets liv Grønsejandets sang

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj-28. jull.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens

Telf. (04) 54 12 28

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV

TELEFON NR. (04) 52 70 00

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørens adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet.

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskoleafdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN